DOI: https://doi.org/10.54809/jkss.vi8.43

Copyright © Open access article with CC BY-NC-ND 4.0

تێگەیشتن لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی، لە ڕوانگەی تیۆرییە کۆمەڵناسییەکانەوە توێژینەوەیەکی تیۆری شیکاریە

م ی دڵشاد سیامەند شیراوی

بەشی کۆمەڵناسی، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەدین، هەرێمی کوردستان

email: dilshad.sherawy@su.edu.krd

پ ی د محمد شوانی

بەشی کۆمەڵناسی، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەدین، هەرێمی کوردستان

su.edu.krd@email: mohammed.mohammed٢

پوختەی توێژینەوە

بابەتی گۆڕانی کۆمەڵایەتی بابەتێکی گرنگی نێو زانستی کۆمەڵناسیە. لەلایەك، لە سەرەتایەکانی بونیاتنانی کۆمەڵناسی لەلایەن کۆمەڵناسی فەرەنسی ئۆگست کۆنت تاکو ئەمڕۆ، لێکۆلینەوە لە بابەتی گۆڕانی کۆمەڵایەتی کراوە، لەلایەکی دیکەوە گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە هەموو کۆمەڵگەکاندا ڕوودەدات، هیچ کۆمەڵگەیەك نیە جێگیربێ و گۆڕان تێدا ڕوونەدات. لە چوارچێوەی توێژینەوەکانیاندا، زانا کۆمەڵناسەکان، هەوڵیانداوە هۆکارەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی دەستیشانبکەن، لەوانە بەشێك پێیان وایە گۆڕان بە هۆی حزبی سیاسی، کولتوور، ژینگە، چالاکی مرۆڤ، پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا تا دەگاتە شەڕوداگیرکاری ڕوودەدات. لەم توێژینەوەیەدا، تیشك خراوەتە سەر پێنج ڕوانگەی تیۆری سەبارەت بە بابەتی گۆڕانی کۆمەڵایەتی کە بریتین لە تیۆری گەشەسەندن، ئەرکگەرایی، ململانێ، دەروونی کۆمەڵایەتی و بازنەیی. لەگەل لێکدانەوەی ڕوانگەی ئەم تیۆرانە لەبارەی گۆڕانی کۆمەڵایەتیەوە، توێژەر هەوڵیداوە ئاماژە بە گرنگترین ئەو کۆمەڵناسانە بکات، کە جێ دەستیان لەم بوارەدا دیار و بەرجەستەیە. بە شێوەیەکی تیۆریانە، ئەم توێژینەوەیە لەپاڵ شیکردنەوەی تیۆرکان، هەوڵیداوە ئاماژە بە فاکتەرەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی بکات و دواتر دەرئەنجامەکانی بخاتەڕوو.

کلیلە وشەکان: گۆڕانی کۆمەڵایەتی، تیۆرەکانی کۆمەڵناسی، گەشەسەندنی کۆمەڵایەتی، ململانێی کۆمەڵایەتی

Recieved: 29/1/2021
Accepted: 24/2/2021

E-ISSN: 2790525-X
P-ISSN: 27905268

١. پێشەکی:

گۆڕانی کۆمەڵایەتی بابەتێکی گرنگی زانستی کۆمەڵناسیە کە چەندان توێژینەوەی زانستی لەبارەوە کراون. زانایەکانی ئەم بوارە وایان داناوە کە کۆمەڵگەیەك نیە جێگیربێ و گۆڕانی کۆمەڵایەتی تێدا ڕوونەدات. لە کۆمەڵگەیەکدا، هەم بوارەکانی پەیوەندیدار بە لایەنی مەعریفی و هەم پەیوەندیدار بەلایەنی مادی بەردەوام لەگۆڕاندان. کۆمەڵگە، لە ئاستی تاك و گروپەکان دەگۆڕێ و شێوازی بیرکردنەوە و ڕەفتارکردنیان جێگیر نیە هەمیشە لە گۆڕاندان. بۆ نموونە تاکەکان دەگۆڕێن لە ڕووی تەمەن، بڕوانامە، فراوانبوونی زانیاری، باری کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری، بیرکردنەوە و هیوایەت. هەرچی دەربارەی گروپەکانە، گۆڕانکاری لە ژمارەیان، هیوایەت و ئامانجیان، بەرنامەو پڕۆژەکانیان ڕوودەدەن. ئەمانە و تەواوی سیستەمە کۆمەلایەتی و سیاسی و ئابووریەکان هتد بەردەوام لە گۆڕاندان. کۆی گشتی ئەو گۆڕانکاریانەی لە ئاستی تاك و گروپ و سیستەمەکان ڕوودەدەن دەچنە چوارچێوەی بابەتی گۆڕانی کۆمەلایەتیەوە.

کاتێك کە گۆڕانی کۆمەلایەتی لە کۆمەڵگەکدا ڕوودەدات، لە چەندان ڕووەوە هەستی پێدەکرێت. بۆ نموونە، پێکهاتە کۆمەڵایەتیەکان هەندێکیان بەشێوەیەکی خێرا و هەندێکیان بە هێواشی دەگۆڕێن. ئەم گۆڕانانە لەوانەیە ڕووداوی گەورەی سیاسی بن کە لە ڕۆژێکدا بە چاو دەبینرێن وەکو گۆرینی سیستەمی وولاتێك چ بە هۆی داگیرکاری یان هەڵوەشاندنەوەی سیستەمەکە لەناوەخۆدا بەڵام هەندێك گۆڕانکاری هەن لەوانەیە چەندان سال بخایەنێت لەوانە سیستەمی پەروەردە یان گۆڕان لە کولتوری کۆمەڵگەیەکدا. لەم نێوەدا، سابیت ئاماژە بۆ ئەوەدەکات کە "نەریت و دەزگا کۆنەکان تێکدەشکێن و هەڵدەوەشێنەوە، پەیوەندی خوێنی و خزمایەتی بەرەو کەمبوونەوە دەچن وخەلکی گوندەکان لە شارەکان نیشتەجێ دەبن... ئەم گۆڕانانە کاریگەریان لەسەر پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکان و پێکهاتە کۆمەڵایەتیەکان دەبێ" (Sabet, ١٩٩٦: ٢٤١). هەموو کۆمەڵگە ڕۆژئاواییەکان وکۆمەڵگەکانی دیکەی جیهان، نموونەی ئەم گۆڕانکاریانەن. لەگەل ئەمانەشدا، هەرێمی کوردستان یەکێکە لەو نموونە بەرجەستانەی کە گۆڕانی کۆمەڵایەتی تێدا بەدیدەکرێت لە هەریەکە لە بواری سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی، پەروەردەیی و کولتوری. بۆ نموونە، لە بواری سیاسی، بە تێبەڕبوونی کات، پارتی سیاسی زیاتر دروستکراون، دەستکاری کابینەکانی حکومەتکراون و کابینەی دیکە دروستکراون و دەستکاری شێوەی کاری پەرلەمانی و حکومەتداری کراوە.

لەبەر گرنگی بابەتی گۆڕانی کۆمەڵایەتی، کۆمەڵێك لە کۆمەڵناسەکان لە چوارچێوەی تیۆرەکانی کۆمەڵناسیدا، هەوڵەکانیان بۆ لێکدانەوە و شیکردنەوەی گۆڕان چڕکردۆتەوە و چەندان لێکۆڵینەوەیان ئەنجامداوە. کاری ئەم کۆمەڵناسانە لە چوارچێوەی تیۆرە جیا جیاکانی کۆمەڵناسی بەرجەستە و دیارە. لە نێوان ئەم کۆمەڵناسانەدا جۆرە دابەشکاریەك هەیە کە هەر تیۆرێك ڕوانگەیەکی جیا جیایی لەخۆگرتووە بۆ لێکدانەوەی بابەتی گۆڕانکاری لە کۆمەڵگەکاندا. بۆ نموونە، ڕوانگەی تیۆری ململانێ پێیوایە، گۆڕان بەهۆی ململانێی نێوان گروپە سیاسیەکان دروستدەبێ بەڵام ڕوانگەی تیۆری دەروونی-کۆمەڵایەتی وای داناوە کە کەسایەتیەکان دەتوانن گۆڕانی کۆمەڵایەتی دروست بکەن. بۆیە، گرفتی ئەم توێژینەوەیە بریتییە لە زانینی ڕوانگەی تیۆرەکانی کۆمەڵناسی لەبارەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی. لەم توێژینەوەیەدا، تیشك دەخرێتە سەر ڕوانگەی

پێنج لە سەرەکیترین تیۆر لە بارەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵناسیدا لەگەل ئاماژەدان بە تێروانینی دیارترین زانا کۆمەڵناسەکان لە چوارچێوەی هەر یەکە لەم تیۆرانەدا کە بریتین لە تیۆری گەشەسەندن، ئەرکگەرایی، ململانێ، دەروونی کۆمەڵایەتی و بازنەیی. لەگەل ئەمانەشدا، ئامانجی ئەم توێژینەوەیە بریتیە لە دیاریکردنی بنەمای ئەم تیۆرانەوە و بەراوردکردنی ڕوانگەی کۆمەڵناسان لە بارەی چۆنیەتی دروستبوونی گۆڕانەکان لە کۆمەڵگەدا لەگەل دەست نیشان کردنی ئەو بوارانەی کە لە هەریەك لەم تیۆرانە پشتگوێ خراون. لە کۆتای ئەم توێژینەوەیەدا، بە پشتبەستن بەم شیکاریانە، ئاماژە بە دەرئەنجامەکان دەکرێت.

٢. سەرەتایەک لەبارەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی و هۆکارەکانی:

کاتێك گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگەیەکدا ڕوودەدات، دەزگا کۆمەڵایەتیەکان و تەواوی دانیشتوانی کۆمەڵگەیەك دەگرێتەوە. ئەم گۆڕانانە گەورەن و کۆمەڵێك هۆکار وپالنەر ڕۆڵ دەبینن لە دروستبوونیان. (نییز) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات "سەرچاوەکانی دروستکردنی گۆڕان لە ناوەخۆ و دەرەوەی کۆمەڵگەیەکەدا هەن(Kenneth, ١٩٦٣: ٢٣٧) ". ئەو فاکتەرە دەرەکیانەی کۆمەڵگەیەك دەگۆڕن دەکرێت شەڕ و داگیرکاری بێت یاخود جیهانگیری و ململانێ ئابووری بێت لەگەل زۆر هۆکاری دیکەی پەیوەست بە کولتور و شێوازی ژیانی کۆمەڵایەتی. لە ناوەخۆدا، تاك، گروپە جیا جیاکان، شۆڕشەکان، هەڵبژاردنە پەرلەمانیەکان، ئابووری و زۆر هۆکاری دیکە گۆڕانی کۆمەڵایەتی دروستدەکەن. لە هەردووك بەرەی ناوەخۆ و دەرەکیدا، چالاکیەکانی مرۆڤ ڕۆلی سەرەکی لە دروستکردنی گۆڕانی کۆمەڵایەتی دەبینن. لەپاڵ ئەمانەشدا، کۆمەڵێك هۆکار و ڕووداوی سروشتی وەکو لافاو، زەمینلەرزە و وشکەساڵی هتد گۆڕان لە کۆمەڵگەکاندا دروستدەکەن.

گۆڕانی کۆمەڵایەتی بابەتێکی فراوانە و لەلایەن کۆمەڵناسانەوە پێناسەی زۆری بۆ کراوە. بە گوێرەی ئەنتۆنی گیدنز، گۆڕانی کۆمەڵایەتی ئەو گۆڕانانەن لە "پێکهاتەی گروپێکی کۆمەڵایەتی (social group) یاخود پێکهاتەیەکی کۆمەڵگە (social structure) ڕوودەدەن" (Giddens, ٢٠٠٩: ١١٣٢). ئەم پێناسەیە بونیاد یان پێکهاتە بە ناوەندی گۆڕان یان ئەو شوێنەی کە دەشێ گۆڕانی تێدا ڕووبدات دادەنێت. لێرەدا، ئەوەی بایەخی پێدراوە کە داینەمۆ یان ئەو شوێنەی کە گۆڕانی تێدا ڕوودەدات بریتیە لە پێکهاتەی گروپە جیا جیاکانی کۆمەڵایەتی یاخود گۆڕان لە بونیادە کۆمەڵایەتیەکان. بەڵام بە گوێرەی فەرهەنگی کۆمەڵناسی کامبرێج، گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە "هەموو بوار و ئاستێکی کۆمەڵگە ڕوودەدات" Turner, ٢٠٠٦: ٥٦١)). بە گوێرەی ئەم پێناسەیە گۆڕانە کۆمەڵایەتیەکان لە هەموو بوارەکانی نێو کۆمەڵگەیەك ڕوودەدان کە ئاستی بچووك (micro level) و ئاستی گەورە (macro level)ی کە کۆمەڵگایەکانیش دەگرێتەوە.

لە چوارچێوەی زانستی کۆمەڵناسیدا، کۆمەڵێك زانای ئەم بوارە، هەوڵیانداوە دەستنیشانی هۆکارەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی بکەن. یەکێك لەم کۆمەڵناسانە (ئانتۆنی گیدنز)ە کە کۆمەڵێك لە هۆکارە سەرەکیەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی دەست نیشان کردوون لەوانە "هۆکاری کولتوری، ژینگەیی، پارتی سیاسی، ئابووری و داهێنان" (Giddens, ٢٠٠٩:١٢٢-١٢٥). کاتێك کە کولتور دەبێتە هۆی گۆڕانی کۆمەڵایەتی، مانای ئەوە دەدات خودی کولتورە گۆڕاوە بۆیە گۆڕانی کۆمەڵایەتی دروستکردووە لە کۆمەڵگەیەکدا. گۆڕانی کولتوری لە زۆربەی کۆمەڵگەکاندا، هێواش ولەسەرەخۆیە بەڵام کاریگەرە چونکە کۆمەڵگەیەکە زۆر جیاوازتر لە پێشان دەگۆڕێت. بۆ نموونە ڕەی ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە گۆڕانی کۆمەڵایەتی بریتیە لەو "گۆڕانانەی

بەسەر نەریت و یاسا کۆمەڵایەتیەکاندا دێت" (Rae, ١٩٦٨: ١٨٨). بێجگە لەمانەش، کاتێك کە کولتور دەگۆردرێت کۆی ژیانی کۆمەڵگەکە دەگۆڕێت نەك بە تەنها نەریت ویاسا کۆمەڵایەتیەکان بەڵکو شێوازی پەروەردە کردن، ئاخافتن، سیاسەتکردن، بازرگانیکردن، خواردن وهەتا جل وبەرگ پۆشین و بەکارهێنانی کەرەستەکانی ڕۆژانە دەگۆڕێن. لە ئێستادا، "هۆکاری سەرەکی گۆڕانی کولتوری بریتیە لە جیهانگیری" (Vago, ٢٠٠٣: ٣٤). هەروەکو چۆن دەبینرێت لە زۆربەی هەرە زۆری کۆمەڵگەکاندا ئامرازەکانی هاتووچۆ، بیناسازی، کەرەستەکانی ناومال، کەرەستەکانی فێربوون، ئامرازەکانی پەیوەندی، بەکارهێنانی تۆرە کۆمەڵایەتیەکان و جل و بەرگی هاوشێوە وەکو یەکن و لەیەك دەچن. هەرچەندە ئەم کۆمەڵناسانە شیکردنەوەیان لە بارەی کۆمەڵگە ڕۆژئاواییەکان کردووە بەڵام کۆمەڵگەی هەرێمی کوردستانیش نموونەیەکە لەو نموونانەی کە بەهۆی جیهانگیریەوە گۆڕانی کۆمەڵایەتی تێیدا ڕوویداوە و هەموو ئەو لەیەکچوونانەی کە جیهانگیری دروست کردوون تێیدا بەدیدەکرێت.

ژینگە یاخود هۆکارە ژینگەییەکان ڕۆڵی کاریگەریان هەیە لە دروستکردنی گۆڕانی کۆمەڵایەتی (Giddens, ٢٠٠٩). ئاشکرایە، هۆکارە ژینگەییەکیان دەبنە هۆی کۆچکردن، دروستکردنی کارگە و بازرگانی نوێ، بەدەستهێنانی بروانامە، گۆڕان و بەدەستهێنانی پیشە و کاری نوێ لەگەل هەبوونی تەندروستیەکی باشتر لەو کۆمەلگەیەی کە کۆچی بۆ دەکەن. زیاتر لەمانەش، زۆرجار مرۆڤەکان بەهۆی گۆڕانی ئاوهەوا، لافاو، ووشکەساڵی و بومەلەرزە خاکی خۆیان بەجێ دێلن و بەرەو کۆمەڵگەیەکی گونجاوتر کۆچ دەکەن کە لەوانەیە گۆڕانکاریەکی نەگەتیڤ لە کۆمەلگەی خۆیان دروستبکەن. نموونەی ئەم جۆرە گۆڕانانە، وولاتانی کیشوەری ئەفریقان کە بەهۆی ووشکەساڵی و گۆڕانی ئاوهەوا پەنایان بۆ وولاتانی دیکە لەناویاندا ولاتانی ڕۆژئاوایی بردووە کە بەرەودان بە کۆمەلگەکانیان پشتگوێخستووە. جیا لەمانەش، هەرێمی کوردستانیش نموونەیەکی دیکەی ئەم گۆڕانەیە کە زۆربەی جار خەلکەکەی هەوڵیداوە ژینگەکەی بگۆڕێت و بەرەو وولاتانی دیکە کۆچ بکات؛ لەم بارودۆخەدا ژیانیان گۆڕانی بەسەردا هاتووە بەڵام کۆمەلگەکەیان پشتگوێخستووە. هەڵبەتە نەك تەنها ژینگە سروشتیەکە هۆکار بووە بەڵکو ژینگەی سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتیەکەش هۆکاری دیکە بوون لەم گۆڕانەدا. بۆیە بەشێکی ئەم شیکردنەوانەی کۆمەڵناسە ڕۆژئاواییەکان بۆ کۆمەڵگەی هەرێمی کوردستانیش گرنگە بەهۆی ئەم لێکچونانەی سەرەوە.

پارتە سیاسیەکان فاکتەرێکی دیکەن بۆ گۆڕانی کۆمەڵایەتی. (گیدنیز) ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە خواستی "خود پێگەیاندن، هەبوونی ئازادی، دادپەروەری و یەکسانی و بەشداری دیمۆکراتیانە لە سیاسەتدا، بەشێوەیەکی بەرفراوان دروستکراوی دوو بۆ سێ سەدەی ڕابردوون و هۆکار و پاڵنەری گۆڕانی کۆمەڵایەتی و گۆڕانی سیاسین" (Giddens, ٢٠٠٩:١٢٥). لە چوارچێوەی کۆمەڵگەیەکدا، پارتە سیاسیەکان ڕۆڵی کاریگەر دەگێرن لە دروستکردنی گۆڕانی کۆمەڵایەتی، لەلایەك لە ڕێگەی دروستکردنی شۆرشی چەکداری دەتوانن سیستەم و سیاسەتی وولاتێك بگۆڕن لەلایەکی دیکە لە ڕێگەی بەشداری دیمۆکراتیانە لە هەڵبژاردنەکاندا دەتوانن جومگە سەرەکیەکانی دەولەت بەدەستەوە بگرن کە هەریەکە لە گرتنەدەستی دەسەڵاتی یاسادان، خزمەتگوزاری، داهێنان و بوجە هتد دەگرێتەخۆ. کاتێك کە پارتێکی سیاسی دەنگی زۆرینەی پەرڵەمان بەدەستدێنێ، لەهەمان کاتدا زۆرینەی لیژنەکانی پەرڵەمانیش دەباتەوە. پلان و بەرنامەکانی خۆی لە

ڕێگـەی پەرلەمانـەوە دەکاتـە یاسـا و بـۆ دەسـەڵاتی جێبەجێـکار (حکومـەت) دەنێرێـت و جێبەجێیـان دەکات. نموونەکانـی ئـەم گۆڕانکاریـە هەمـوو ئـەو وڵاتانـە دەگرێتـەوە کـە وڵاتـی دیمۆکراتیـن و لەسـەر بنەمـای هەڵبـژاردن دروسـتکراون بـە هەرێمـی کوردستانیشـەوە. بـەم شـێوەیە پارتـی سیاسـی بـراوە لـە هەڵبژاردنـەکان، تـەواوی جومگـەی دەسـەڵاتەکانی دەکەوێتـە دەسـت و کۆنترۆڵـی سـەرچاوەکانی داهـات دەکات و بەگوێـرەی پرۆگـرام و بەرنامـەی حـزب گرنگـی بـە گـۆڕان و پێشـکەوتنی بوارەکانـی کۆمەڵگەیـی خـۆی دەدات. بـەم شـێوەیە پارتـی سیاسـی بـە پلـەی یەکـەم بـە هـۆکاری سـەرەکی بونیاتنانـی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دادەنرێـت.

بـەڵام لـە دەرەوەی چوارچێـوەی کۆمەڵگەیەکـدا، زۆرجـار پارتێکـی سیاسـی لـە ڕێگـەی هێـزی سـەربازی وڵاتەکـەی دەتوانـێ کۆمەڵگەیەکـی دیکـە بگۆڕێـت. لـە وڵاتـە ڕۆژئاواییەکانـدا زۆرجـار داگیـرکاری بەهـۆی شـەڕ و پەلاماردانـەوە دروسـتبووە بەتایبـەت لـە هـەردوو جەنگـی جیهانـی یەکـەم و دووەم. لێرەدا، (گیدنیـز) پێیوایـە لـە سـەدەی بیستـەمدا، هـەردوو جەنگـی جیهانـی یەکـەم و دووەم بونەتـە هـۆی "بنیاتنانـەوەی کۆمەڵێـك وڵاتـی وێرانکـراو و دروسـتبوونی کۆمەڵێـك گۆڕانـی گـەورە لەوانـە وڵاتـی ئەڵمانیـا و یابـان کـە دووبـارە بونیاتنرانـەوە" (Giddens, ٢٠٠٩:١٢٦). ئـەم گۆڕانـە کۆمەڵایەتیـە کاتێـك دروسـتدەبێ کـە وڵاتێـك داگیربکرێـت و بڕوخێنرێـت، دواتـر بـە شـێوازێکی دیکـە دروسـتبکرێتەوە. بێجگـە لـەم گۆڕانـەش کـە پارتـی سیاسـی دەتوانـێ هۆکاربـێ و لەمەشـدا گـۆڕان دروسـتبکات بـەڵام پارتـی سیاسـی دەتوانـێ لـە ڕێگـەی داهێنـان لـە پلانـی نوێـی خۆشـگوزەرانی، کۆمەڵگـە لـە ڕووی خۆشـگوزەرانیەوە بباتـە قۆناغێکـی دیکـە و گۆڕانـکاری دروسـتبکات.

ئاشـکرایە، دوای جەنگـی دووەمـی جیهانـی، پارتـە سیاسـیە ڕۆژئاواییـەکان هەوڵیانـدا سیاسـەتی کۆمەڵایەتـی بونیاتبنێـن کـە بریتیبـوون لـە دروسـتکردنی سیسـتەمێکی دادپـەروەری لەنێـو هاووڵاتیەکانیانـدا بـۆ ئـەوەی بوجـە و خزمەتگوزارریەکانـی دیکـە بـە یەکسـانی و دادپـەروەری دابەشـی سـەر دانیشـتوان بکـەن. بـۆ ئـەم مەبەسـتە، پارتـە سیاسـیە ڕۆژئاواییـەکان سیسـتەم و ڕژێمـی خۆشـگوزەرانی سۆشـیال دیمۆکـرات، لیبراڵ و پارێـزگار و کۆمەڵێکـی دیکەیـان دروسـتکردووە کـە لـە وڵاتەکانیـان پەیـڕەو دەکـەن. هەڵومەرجـی کۆمەڵایەتـی بـەر لـە دروسـتبوونی سیاسـەتی خۆشـگوزەرانی دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەوەی کـە دوای جەنگـی یەکـەم و دووەمـی جیهانـی، خەلکێکـی زۆر بـوە قوربانـی شـەڕەکان چ ئەوانـەی مـردن یاخـود پەککەوتەبـوون یـان ئەوانـەی وەکـو کەسـوکاری قوربانیـان مانـەوە. بۆیـە پارتـی سیاسـی، ئەوانـەی دوای جەنگـی جیهانـی یەکـەم و دووەم دروسـتبوون بیریـان لـە جـۆرە بەرنامەیەکـی وا کـردەوە کـە یەکسـانی کۆمەڵایەتـی بەرجەسـتە بـکات(Vago, ٢٠٠٣). لـە پـاڵ هەمـوو ئەمانەشـدا، دوای جەنگـی جیهانـی دووەم، دیموکراسـی وەکـو مافێکـی هاووڵاتـی لـە هەڵبژاردنەکانـدا بەرجەسـتەکراوە و کامـە پارتـی سیاسـی براوەبێـت ئـەم دەسـەڵات دەگرێتەدەسـت کـە پێشـتر ئـەم جـۆرە گۆڕانکاریـە وێنـەی نەبـووە.

٣. ڕوانگەی تیۆرەکانی کۆمەڵناسی دەربارەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی:

لـە چوارچێـوەی ئـەم بەشـەدا، تیشـك دەخرێتەسـەر ڕوانگـەی پێنـج تیـۆری کۆمەڵناسـی سـەبارەت بـە گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی لـە کۆمەڵگـە ڕۆژئاواییـەکان لەوانـە تیـۆری گەشەسـەندن، ئەرکگەرایـی، ململانـێ، دەروونـی کۆمەڵایەتـی و بازنەیـی لەگـەڵ ئامـاژەدان بـە ڕوانگـەی گرنگتریـن ئـەو کۆمەڵناسـانەی لـە چوارچێـوەی ئـەم تیۆرانـە جـێ دەسـتیان دیـارە.

١,٣. تیۆری گەشەسەندن

گۆڕانی کۆمەلایەتی یەکێکە لەو بابەتە گرنگانەی کە تیۆری گەشەسەندن شیکردنەوە و لێکدانەوەی زانستی بۆ کردووە. بنەمای تیۆری گەشەسەندن بریتیە لە پێشکەوتن و پەرەسەندن بەشێوەی پلەداری و قۆناغ دوای قۆناغ لە کۆمەڵگەیەکدا. زانستی کۆمەڵناسی، ئەم تیۆرەی بۆ شیکاری و پێشکەوتنەکانی کۆمەڵگەکان بەکارهێناوە. بەگوێرەی ئەم تیۆرە، گۆڕانی کۆمەڵایەتی کاتێك ڕوویداوە کە کۆمەڵگەکان لە قۆناغێك بۆ قۆناغێکی دیکە هەنگاویان ناوە و گۆڕانیان بەسەردا هاتووە. بۆ نموونە، تیۆرەکانی گەشەسەندنی ئۆگست کۆنت، هێربرت سپێنسەر، سانت سیمۆن و ئیمێل دۆرکهایم "پشتدەبەستن بە ئاراستە و یاساکانی سروشتی و گەردوونی، جەختدەکەنە سەر گۆڕانی کۆمەڵایەتی بە گوێرەی ئەو گەشەسەندنە قۆناغ بە قۆناغانەی کۆمەلگا" (Morariu and Ignat, ٢٠١١: ٢٨). ئەم زانایانە لەسەر بنەمای تێگەیشتن و کارە زانستیەکانیان پێیانوایە گۆڕانی کۆمەڵایەتی کاتێك ڕوویداوە کە مرۆڤ و کۆمەڵگە لە بوارێك یا خود چەند بوارێك ئاستی تێگەیشتن و زانیاریان گۆڕاوە هەربۆیە گۆڕان بەسەر کۆمەڵگەدا هاتووە بەشێوەی پلەداری.

ئۆگست کۆنت، یەکێکە لەو زانا پێشەنگانەی فەرەنسا لە بواری کۆمەڵناسیدا کە زۆرجار بە داهێنەرو باوکی ئەم زانستە دادەنرێت. یەکێك لەو بوارە گرنگانەی کۆمەڵناسی کە کاریتێدا کردووە بریتیە لە بواری گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی تیۆری گەشەسەندندا، ئەمەش لە ڕێگەی دابەشکردنی کۆمەڵگە بۆ چەند قۆناغ و سەردەمی جیاواز. ئۆگست کۆنت پێیوایە، کۆمەڵگە "بەسێ قۆناخدا تێدەپەڕێت، ئەمانەش بریتین لە قۆناغی ئایینی و میتافیزیکی و ئەرێنی یان زانستی" (Comte, ٢٠٠٩: ١٥٧). لە هەریەکە لەم قۆناغانە، مرۆڤ بۆچوون و تێگەیشتنی گۆڕاوە و لەگەل ئەمانەشدا کار و کرداری گۆڕانی بەسەرداهاتووە و بۆیە کۆمەڵگە گۆڕاوە. لە قۆناغی ئاینیدا، مرۆڤەکان هەوڵیانداوە بیروباوەر سەبارەت بە زیندەوەرو و کەرەستەو گەردوون بەگشتی دروستبکەن. لەم قۆناغەدا، مرۆڤ فێری ئەوەبووە هەندێك شت ڕێزی لێبگرێ و تەنانەت پیرۆزی بکات و هەندێك شتی دیکەی بەلاوە مەترسیدار بووەو لێی ترساوە.

هەروەك چۆن لە سەدەیەکدا، کۆمەڵێك قۆناغ و ڕووداوی گەورە و لەیەکتر جیاواز هەن، لەم قۆناغەشدا، ئۆگست کۆنت پێیوایە گۆڕان بەسەر بیروباوەڕ و زانیاری مرۆڤەکاندا هاتووە. ئەو پێیوایە، قۆناغی ئایینی دابەشی سەر سێ سەردەمی لەیەکتر جیاواز و تەواوکەری یەکتر دەکرێن ئەمانیش بریتین لە یەکەم: قۆناغی ئەنیمیزم (animism) ، واتە قۆناغی بڕوابوون بەوەی هەموو شتەکانی گەردوون زیندوون. دووەم: قۆناغی پۆلیتیزم (polytheism)، واتە قۆناغی بتپەرستی و بە پیرۆز زانینی شتەکان یاخود زیندەوەران و دروستکردنی بت و پەرستنیان. سێیەم: قۆناغی مۆنۆتیزم (monotheism) قۆناغی بڕوابوون بە هەبوونی یەك خوا (Vago, ٢٠٠٣). بەگوێرەی ئەم شیکاریە، تێگەیشتن و فراوانبوونی زانیاری لەنێو کۆمەڵگە، گۆڕانی کۆمەڵایەتی دروستکردووە بە شێوەیەك مرۆڤ لە قۆناغی دووەم و سێیەمدا، لێکدانەوەی بەرامبەر کۆمەڵگە و دەوروبەری فراوانتربووە. لەگەل گۆڕانی هەر یەکێك لەم قۆناغە، مرۆڤ کەرەستەو ئامرازەکانی بەردەستی بە گوێرەی قۆناغەکە گۆڕیوە. بۆ نموونە، لە قۆناغی دووەمدا مرۆڤ کەرەستەی دروستکردنی بتی دورستکردووە و لە قۆناغی سێیەمیشدا، بتەکانی بەلاوە ناوە و پەرەستگای دروستکردووە بۆ پەرەستنی یەك خوای تاك و تەنها.

دوای قۆناغی ئایینی، مرۆڤ لە کۆمەڵگەدا هەمیشە هەوڵی داوە گۆڕان دروستبکات. بە گوێرەی ئۆگست کۆنت لە قۆناغی میتافیزیکیدا، مرۆڤ هەوڵیداوە لێکدانەوەو شیکاری هەبێ بۆ گەردوون و ئەو ژینگەی تێیدا دەژیت. میتافیزیك بەو مانایە دێت کە مرۆڤ لە ڕێگەی بیرکردنەوە لە هەبوونی شتەکانی دەوروبەرەوە، هەوڵیداوە تێگەیشتینی هەبێ بۆ چۆنیەتی دروستبوونی گەردوون و دیاردەکانی. لەم قۆناغەدا، مرۆڤ هەوڵی داوە لە دیاردەکانی گەردوون، هەبوونی شەو و ڕۆژ، لافاو و کارەساتە ژینگەییەکان تێبگات و لێکدانەوەی بۆیان هەبێ. لە ئەنجامی هەموو ئەو تێکۆشان و هەوڵدانەدا، مرۆڤ دواجار توانیویەتی ئامراز و کەرەستەی تایبەت بۆ بەدەستهێنانی زانیاری دروستبکات و ئەم قۆناغەش بگۆڕێت. ئۆگست کۆنت پێیوایە، کاتێك قۆناغی میتافیزیکی کۆتایی هاتووە کە مرۆڤ بۆ بەدەستهێنانی زانیاری پشتی بە بنەماکانی زانست بەستووە. ئەو ئاماژەی بەوە کردووە "لە قۆناغی ئەرێنی یاخود زانستی، سەردەمی بڕوابوون بە زانست دەستپێدەکات و لەم ڕێگەیەوە شارستانیەکان دروستکراون" (Vago, ٢٠٠٣: ٤٣). لەگەل دەستپێکردنی قۆناغی زانستی، مرۆڤ بیروباوەڕی گۆڕاوە دواتر هەوڵیداوە لە ڕێگەی زانست دەستی بگاتە زانیاریەکان و لە ئەنجامدا کۆمەڵگە گۆڕاوە. قۆناغی زانستی، قۆناغێکی بێهاوتایە لە ژیانی کۆمەڵگەیەکان چونکە پێشتر وێنەی نەبووە لە بوارەکانی کۆمەڵگە بەگشتی. مرۆڤ هەوڵیداوە کەرەستەکانی تایبەت بە بەدەستهێنانی زانست دروستبکات و زانست بخاتە خزمەتی خۆیەوە. ئەم قۆناغە فراوانە چونکە لە زۆربەی بوارەکانی وەکو ژینگەی، سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابووری هتد مرۆڤ زانست و لقە زانستیەکانی بۆ کردۆتەوە و پەرەی پێداوە. لەگەل ئەمانەشدا، زانست کە بنەمایەکەی توێژینەوە و پێگەیاندنی پسپۆری تایبەتە لە بوارێکدا، مرۆڤ سەرجەم بوارەکانی ژیانی بەهۆی زانستە گۆڕیوە و پەرەی پێداوە. لێرەدا، گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە کاتی پەیدابوونی زانستدا بە ڕوونی لە کۆمەڵگەکاندا بەرجەستە بووە. بۆنموونە، لە قۆناغی زانستیدا، مرۆڤ کەرەستەو ئامرازەکانی گۆڕیەوە و هاوشان تەواوی بوارەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی گۆڕانی بەسەردا هاتووە. هەڵبەتە داوای دەستپێکردنی قۆناغی زانستی، داهێنانەکان لە بواری سەربازی، پیشەسازی، کشتووکاڵی، پزیشکی، کەرەستەکانی ناوماڵ، هۆکارەکانی هاتووچوو و جل و بەرگ هتد کراون و تاکو ئێستاش بەردەوامن. لە ژیانی دوای شۆڕشی پیشەسازی تاوەکو ئێستا، بوار و لقەکانی زانستی لە فراوانبووندان و گۆڕانی کۆمەڵایەتیش لەگەڵیدا بەردەوامە. بەگوێرەی ئۆگست کۆنت، زۆر هۆکار هەن بۆ ئەم گەشەسەندنەی کۆمەڵگە بەڵام "زیادبوونی سروشتیانەی دانیشتوان هۆکارێکی سەرەکی ئەم گەشەسەندنی کۆمەڵایەتیانەیە" (Comte, ٢٠٠٩: ١٥٤).

جیا لە زانایانی کۆمەڵناسی، زاناکانی بواری مرۆڤناسی ڕۆڵێکی دیار و بەرچاویان لە دروستکردن و گەشەپێدانی تیۆری پەرەسەندندا هەیە. لویس هێنری مۆرگان یەکێکە لە زانایانی بواری مرۆڤناسی کە لە چوارچێوەی تیۆرەکەیدا بەناوی تیۆری گەشەسەندن باس لە قۆناغەکانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی دەکات. مۆرگان پێیوایە مرۆڤایەتی بەدرێژایی مێژوو و قۆناغ دوای قۆناغ پەرەیسەندووە و گۆڕانکاری لە ژیانی کۆمەڵایەتی دروستبووە. لەم قۆناغانەدا، ئەو دەزگا و شتانەی لە قۆناغی دڕندەیی بۆ قۆناغی شارستانی گۆڕانکاریان بەسەرداهاتووە، بە گوێرەی مۆرگان بریتین لە "ژیان، حکومەت، زمان، خێزان، ئایین، شێوازی خانووبەرە و تەلارسازی بینایە" (Morgan, ١٨٧٧: ٤). مۆرگان بەشێوەیەکی جیاوازتر لە ئۆگست کۆنت باس لە قۆناغەکانی گۆڕانکاری دەکات لە ژیانی مرۆڤایەتیدا. بۆنموونە، مۆرگان لێکدانەوەی بۆ ڕەفتاری تاکەکان کردووە کە چۆن بە درێژایی مێژوو

گۆڕاوە بەڵام ئۆگست کۆنت زیاتر گرنگی بە بیروباوەڕ و بیرکردنەوەی تاکەکان لە گۆڕانی کۆمەڵایەتی داوە. مۆرگان ئاماژەی بەوەداوە، مرۆڤایەتی لە ڕێگەی گرنگیدان بە ڕەفتارەکانی کۆمەڵایەتی بەرامبەر یەکتر، هەوڵیداوە بەردەوام گەشە بە ژیانی کۆمەڵایەتی بدات ڕەفتارەکانی بگۆڕێت و بەردەوام تێگەیشتنی باشتر و ڕۆیشتن بۆ قۆناخێکی جیاواز و پێشکەوتووتر لەوەی پێشتر هەنگاو هەڵگرێت. بۆ ئەم مەبەستە، مۆرگان "دەستنیشانی هەندێ قۆناغی کردووە کە مرۆڤایەتی بەدرێژایی مێژوو پێیداتێپەریوەوە ئەمانیش بریتین لە قۆناغی دڕندەیی، بەربەری و شارستانی" (Morgan, ١٨٧٧: ٣). بە گوێرەی مۆرگان، هەریەکە لە قۆناغی دڕندەی و بەربەری بەسێ بەش و کاتی جیا جیا تێپەریون کە ئەمانیش بریتن لە لاواز، ناوەند و بەرز. لە قۆناغی یەکەم و دووەمدا، ئاستی تێگەیشتن و بیرکردنەوەی مرۆڤ لە چوارچێوەی پارێزگاری بووە لە مانەوە بەرامبەر پەلاماری دەرەوەدا. لەگەڵ ئەمانەشدا، لەم دوو قۆناغەدا ژیانی مرۆڤەکان سادە و سەرەتایی بووە و کەمترین کەرەستەو ئامرازیان بەکارهێناوە. بەدرێژایی سەدان و هەزاران ساڵ، مرۆڤ توانیویەتی ئەم دوو قۆناغە بگۆڕێت و شار و شارستانیەت بونیاد بنێت. مۆرگان پێیوایە "بەر لە گەیشتن بە قۆناغی بە شارستانی بوون، مرۆڤ دەبێ پێکهاتە بنچینەییەکانی بەشارستانیبوونی هەبێ" (Morgan, ١٨٧٧: ٧٩). ئەو وایداناوە لەکاتی داهێنانی نوسین قۆناغی شارستانی دورستبووە و بەهۆی داهێنان و پێشکەوتن لەبواری زانستیدا، مرۆڤایەتی توانیویەتی لە قۆناغی دڕندەی و بەربەری دەربازیبێ و شارستانیەت و پێکەوەژیان لە شوێنێك بونیاد بنێت. ئەو داهێنانە سەرەکیانەی پەیوەندیدارن بە شارستانیەتی مۆدێرن، بە تێگەیشتنی مۆرگان بریتین لە "تێلیگرافی کارەبایی، گازی خەلووزی، هێزی رووناکی، بزوێنەری هەڵمی و ژمارەیەکی زۆر لە بزوێنەرە پەیوەندیدارەکانی، ڕێگای ئاسن، کەشتی هەڵمی، دوربینی ئەستێرەناسی، هونەری نیگارکێشان، ڕێکخەری ڕێگای کەشتیەکان، قیبلەنامەی دەریاوانی و باڕووتی تەقەمەنیەکان" (Morgan, ١٨٧٧: ٧٩-٨٠). بە گوێرەی مۆرگان، هەموو ئەو داهێنانەی قۆناغی شارستانی بنچینەیان لە قۆناغی پێشووتر وەرگرتوو و پێیوایە قۆناغی شارستانی "پشت بە داهێنان، دۆزینەوە و دەزگایەکانی قۆناغی بەربەری بەستێت" (Morgan, ١٨٧٧: ٨١)

هەر لەم چوارچێوەیەدا، زانای بەریتانی هێربرت سپێنسەر پێیوایە گۆڕانی کۆمەڵایەتی بەشێوەی قۆناغ دوای قۆناغ و پلە بە پلە لە کۆمەڵگەکاندا ڕوویداوە. ئەو پێیوایە، گۆڕانی کۆمەڵایەتی پلە بە پلە بە "درێژایی مێژوو دروستبووە و کۆکراوەتەوە" (Morariu and Ignat, ٢٠١١: ٢٩). بەشێوەیەك مرۆڤ پەرەی بە بیرکردنەوە و کەرەستەکانی بەردەستیداوە بۆ ئەوەی قۆناغێکی تری پێشکەوتووی لێ دروست بکات. سپێنسەر پێیوایە "گەشەسەندنی کۆمەڵایەتی لەو گۆڕانکاریانەی دروستدەبێ کە لە بونیادی کۆمەڵایەتیدا ڕوودەدەن" (Spencer, ٢٠٠٩: ١٤٧). هێربرت سپێنسەر پێیوایە کۆمەڵگە گۆڕانی بەسەردا هاتووە و بە سێ قۆناغ تێپەریوە کە ئەمانیش بریتین لە قۆناغی "هەبوونی هێزی سەربازی دڕندە، قۆناغی نیمچە بەربەری پیشەسازی و قۆناغی پیشەسازی مۆدێرن" (Bardis, ١٩٥٩: ٢٨٧) . ئەم گەشەسەندنەی کۆمەڵگە لە قۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی دیکە، بە گوێرەی سپێنسەر وەکو گەشەکردنی ئۆرگانیکی وایە نەك تەنها گەشەکردنی کۆمەڵگە بەڵکو ئەو پێیوایە "یاسایی گەشەسەندنی ئۆرگانیکی، یاسایی گەشەسەندنە لە هەموو بوارێکدا" (Spencer, ٢٠٠٩: ١٤٨). بەم شێوەیە، هێربرت سپێنسەر لە دابەشکردن و پۆلێنکردنی قۆناغەکانی کۆمەڵگە،

زیاتر لە مۆرگانەوە نزیکە نەوەك ئۆگست کۆنت. بە جۆرێك سپێنسەر پێیوابووە کۆمەڵگەکان هەمیشە هێزێکی تۆکمە و دڕندەیان دروستکردووە بۆ ئەوەی هەم کۆمەڵگە لە هێرشی دەرەکی بپارێزێت و هەمیش توانای پەلاماردانی ئەوانی دیکەی هەبێت. لەگەل ئەمانەشدا، سپێنسەر جەختی لە چەمکی بەربەری کردۆتەوە کە مۆرگان بەکاریهێناوە، تەنانەت لە نێو کۆمەڵگەی پیشەسازی و مۆدێرندا. لە قۆناغی پیشەسازی مۆدێرندا، سپێنسەر پێیوایە مرۆڤایەتی لە دڕندەیی و بەربەریەتی ڕزگاری بووە و لە چوارچێوەی کۆمەڵگەیەکی پڕ خێر و خۆشیدا ژیانی کۆمەلایەتی بەرێدەکات. بۆیە، تاکو مرۆڤ پلە بە پلە ئەزموونی کۆمەڵگەی ڕاوێشکاری، شوانکاری و کشتووکاڵی تێنەپەڕاند، نەیتوانی کۆمەڵگەی پیشەسازی و مۆدێرن دروستبکات و گەشەی پێبدات. بۆیە، هێربرت سپێنسەر جەختدەکاتەوە لەوەی هەر جۆرێکی دیاریکراوی کۆمەڵگە سودی لە قۆناغی پێشەخۆی وەرگرتووە.

هەر لە چوارچێوەی تیۆری گەشەسەندندا، هێنری سانت سیمۆن زانای فەرەنسی پێداگری لەوەدەکات بەشێوازێکی سروشتی مێژووی مرۆڤ و کۆمەڵگەکان لە گۆڕان دان و ناوەستێ کە ئەمەش ویستی مرۆڤایەتیە بۆ گۆڕانکاری. بۆنموونە، هەموو کۆمەڵگەیەك بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی، هەمیشە ویستی گۆڕینی بارودۆخ و قۆناغی هەبووە. ئەم جۆرە لە بۆچوون و تێگەیشتنە، تیۆری هەریەکە لە ئۆگست کۆنت، لویس مۆرگان و هێربرت سپێنسەر دەسەلمێنێ کە مرۆڤایەتی ویستی گۆڕانکاریان هەیە. بە گوێرەی سانت سیمۆن داینەمۆی هەموو گۆڕانکاری و ئەو پەرەسەندنانەی کە کۆمەڵگە بەخۆیەوە بینیوە "لە پەیوەندی نێوان جۆرەکانی ڕێخستنی کۆمەلایەتی و شێوەکانی بیرکردنەوەی نوێ دەردەکەون"(Morariu and Ignat, ٢٠١١: ٢٩). بە پێی قۆناغەکان، ڕێکخستنی کۆمەلایەتی و بیروبۆچوونی نوێ دروستکراوەن و مرۆڤ لەگەڵیان گونجاوە و بۆیە گۆڕانکاریەکان قبوڵکراون.

٢,٣. تیۆری ئەرکگەرایی

ئەم تیۆرە گرنگیەکی تایبەتی لە زانستی کۆمەڵناسیدا هەیە، کە کۆمەلێك زانا و بەشە زانستیەکانی کۆمەڵناسی لەم بوارەدا بە بەردەوامی لە چوارچێوەی ئەم تیۆرە لە هەوڵ دان. بە گوێرەی ئەم تیۆرە کۆمەڵگە لە چەند بەشێك پێکدێت کە پەیوەندیان بەیەکەوە هەیە و لەگەل یەکتر هاوسەنگن بۆ پاراستن و بەردەوامیدان بە ژیانی کۆمەڵگە. بە گوێرەی جێسیف "بنەما سەرەکیەکانی تیۆری ئەرکگەرایی بریتین لە پێکەوەبونی کۆمەلایەتی، هاوسەنگی کۆمەلایەتی، یەکگرتن و ڕێکخستنی کۆمەلایەتی" .(Joseph, ٢٠٠٥: ٦٦) بەشێك لە زانایانی ئەم بوارە لە پاڵ شیکردنەوەی کۆمەڵگە و دیاردەکانی، پانتاییەکی گونجاویان بۆ گۆڕانی کۆمەلایەتی لە چوارچێوەی تیۆری ئەرکگەراییدا هێشتۆتەوە. هەرچەندە، ئەم تیۆرە بەهۆی کارە نموونەیی و زانستیەکانی "برۆنیسلۆ مالی نۆسکی و رادیکلیف براون، ڕەگەکەی بۆ زانستی مرۆڤناسی دەگەڕێتەوە. لە کۆمەڵناسیدا، ئەم تیۆرە گرنگی پێدراوە لە لایەن ئۆگست کۆنت، ئیمێل دۆرکهایم، تالکۆت پارسۆنس و ڕۆبیرت مێرتن" (Morariu and Ignat, ٢٠١١: ٣٠) . هەروەکو چۆن زانایانی بواری مرۆڤناسی گرنگیان بە پێشکەوتن و گۆڕانی ڕەفتاری مرۆڤەکان داوە، کۆمەڵناسانیش بە هەمان شێوە ئەم تیۆرەیان لەسەر کۆمەڵگە جێبەجێکردووە.

هەر لە چوارچێوەی تیۆری ئەرکگەرایی، ئیمێل دورکهایم، زانای فەرەنسی جێ دەستی دیارە لە لێکدانەوەی

گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا. لەم بوارەدا، ئیمێل دورکهایم گرنگی بە قۆناغەکانی دوای شۆرشی پیشەسازی داوە لە گۆڕانی کۆمەڵایەتیدا. دۆرکهایم، لە میانەی تیۆری دابەشبوونی کاردا، هەوڵیداوە شیکردنەوە بۆ ئەو گۆڕانکاریانە بکات کە لە کۆمەڵگە ڕوویان داوە. ئەم تیۆرە، لێکدانەوە بۆ زۆربوونی جۆرەکانی پسپۆری و زۆری بەرهەمهێنان لە کۆمەڵگەی پیشەسازی دەکات و دەرهاوێشتەکانیان لەسەر کۆمەڵگەدا ڕووندەکاتەوە. ئەو پێیوایە "دابەشبوونی کار، دابەشبوونی کۆمەڵایەتی لێکەوتەوە و گۆڕانی کۆمەڵایەتی دروست کرد" Browne, ٢٠١٥: ٦١)(. ئەو جەخت لەوە دەکاتەوە بەر لە شۆرشی پیشەسازی و دروستبوونی کۆمەڵگەی مۆدێرن، پەیوەندی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگەدا پتەوتر بوو بەڵام شۆرشی پیشەسازی و پرۆسەی دابەشبوونی کار کۆمەڵگەی دابەش و فراوان کرد. لەگەل ئەمانەشدا، ئیمێل دورکهایم پێیوابوو دابەشبوونی کار "زیاتر و زیاتر دەبێتە بنچینەیەك بۆ یەکگرتنی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگەی پیشەسازیدا" (Durkheim, ١٩٦٠: ٤٠٠). ئەم یەگرتنەش لە شارە فراوانەکانەوە لە ڕێگەی کار و لە شوێنی کاردا بەرجەستە دەبێت چونکە تاکەکان لەم شوێنە خەریکی پەیداکردنی کار و بژێوی ژیانن، لەهەمان کاتیشدا خەریکی پەیوەندی دروستکردنن لەگەل یەکتردا. بە گوێرەی دۆرکهایم، لە کۆمەڵگەی پیشەسازیدا "هەردووك هێزی بەرهەمهێنان و کارکردن، بنەمای گرنگی پێشکەوتنی کۆمەڵگەن بە تایبەت لە ڕووی پێشکەوتنی پسپۆری ولایەنی مادی مرۆڤ کە ئەمانەش سەرچاوەی بونیاتنانی شارستانیەتەکانن" (Durkheim, ١٩٦٠: ٥٠).

لەم دۆخە نوێیەدا، تاکەکان بەخێرایی ڕازیبوون و گونجان لەگەل هەموو ئەو گۆڕانکاریانەی کەلە شاردا ڕوودەدەن. لە کۆمەڵگەی مۆدێرندا، هەروەك ئاشکرایە گۆڕانکاریەکان خێران بەڵام شۆرشی پیشەسازی و دابەشبوونی کار کارێکی وایکرد بەشێکی زۆری تاکەکان پیشە، ئەرك و مافیان وەکویەکبن و جیاواز نەبن. لەگەل دروستبوونی پیشەی نوێ بەشێکی زۆری تاکەکان پێیەوە پابەندبوون و ئەو گۆڕانکاریانەی وەکو لێکەوتەی ئەمە دروستبوون لە کۆمەڵگەدا جێگیر و قبوڵکراون. لەگەل ڕازیبون بە چارەنوسی نوێ، دامەزراوە و بونیادە کۆمەڵایەتیەکان لەگەل یەکتر گونجان و کۆمەڵگە قۆناخێکی دیکەی گۆڕانی بەخۆیەوە بینی. لەگەل هەموو ئەم گۆڕانکاریانە، دورکهایم پێیوایە "چالاکی ئابووری هەمیشە هاوشانە لەگەل شارستانیەت بەڵام لە ناوەندە پیشەسازیەکان، تاوان و خۆکوشتن ڕێژەیان بەرزە" (Durkheim, ١٩٦٠: ٥١).

تالکۆد پارسۆنس کە کۆمەڵناسێکی ئەمریکیە، یەکێکی دیکەیە کە لەم تیۆرەدا گرنگی بە گۆڕانی کۆمەڵایەتی داوە. ئەو پێیوایە "کۆمەڵگە لە یەك سیستەم پێکهاتووە کە ئەم سیستەمە لە نێوخۆیدا چوار ووردە سیستەمی هەیە و لە ڕێگەی کارلێکردنەوە بەیەکەوەبەستنی کۆمەڵایەتی دروست دەکەن، ئەم ووردە سیستەمانەش بریتین لە وودە سیستەمی کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسی و کولتوری" (Morariu and Ignat, ٢٠١١: ٣٠) . هەریەکە لەم ووردە سیستەمانە لە سنوری خۆیانن و ڕێرەوی تایبەت بەخۆیان هەیە بەڵام بە گوێرەی پارسۆنس، هەریەکێك لەم ووردە سیستەمانە کە گۆڕا، کاریگەری لەسەر ئەمانی دیکە دادەنێ و گۆڕانی کۆمەڵایەتی دروستدەبێ. ئەو هێز و سەرچاوەیەی کە کاردەکاتە سەر ئەم ووردە سیستەمانە ڕێگەی تێدەچێ هەمە جۆربن. لێرەدا، سەرچاوەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی کە ووردە سیستەمەکان دەکاتە ئامانج بە گوێرەی پارسۆنس بریتین لە "سەرچاوەی ناوەخۆ و دەرەوە" (Vago, ٢٠٠٣: ٥٧). بەگوێرەی پارسۆنس، یەکێك لە گرنگترین سەرچاوە دەرەکییەکانی گۆڕان بریتین لەو "گۆڕانەی کەلە سیستەمە کۆمەڵایەتیەکانی

دیکـە دروسـتدەکرێت" (Perrin, ١٩٧٣: ٥٣). بـۆ نموونـە، لـە دەرەوە دەکرێـت هێـز و سـەرچاوەکە داگیـرکاری، دەرهاوێشـتەکانی جیهانگیـری، پەیوەنـدی بازرگانـی و هتـد بێـت، لـە ناوەخـۆش ڕێگـەی تێدەچـێ شۆرشـێکی مەدەنـی یاخـود چەکـداری یـان گۆڕانـی سیسـتەمی سیاسـی بـە هـۆی هەڵبـژاردن یـان هـەر هۆیەکـی دیکـەی دەسـەڵات گرتنەدەسـت و تـاد، بێـت . لێـرەدا، ئـەو خالـەی پارسـۆنس لـە دورکهایـم جیادەکاتـەوە ئەوەیـە کـە ئـەو دوو سـەرچاوەی بـۆ گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دیاریکـردوون کـە سیسـتەمە کۆمەڵایەتیـەکان دەگۆڕێـت بـەڵام دورکهایـم پێیوابـوو پرۆسـەی دابەشـبوونی کار و زۆربوونـی بەرهەمهێنـان، کۆمەڵگـە دەگۆڕێـت.

٣,٣.تیۆری ململانێ

بنەمـای تیـۆری ململانـێ ، ڕاڤـەو شـیکردنەوەی ململانـێ و تەنگژەکانـی کۆمەڵگەیـە. چوارچێـوەی سـەرەکی ئـەم تیـۆرە بریتیـە لـە تێگەیشتن لـە ململانێـی نێوان گـروپ و تاکـەکان لـە کۆمەڵگـەدا. زیاتر لەمـەش، ئـەم تیـۆرە گرنگی دەداتـە هەبوونـی ململانـێ بـۆ دروسـتبوونی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی زیاتـر لـە هەمـوو ڕێـگاو میتۆدەکانـی دیکـە. هـەر بۆیـە ئـەم تیـۆرە جەخـت لـەوە دەکاتـەوە کـە "گـۆڕان لـە ئەنجامـی ململانێـی گرووپـەکان دروسـتدەبێت" (Vago, ٢٠٠٣: ٦٨). ئـەم گروپانـە ڕێگـەی تێدەچـێ گروپـی کۆمەڵایەتـی، سیاسـی، فەرهەنگـی، مەدەنـی یاخـود بازرگانـی و ئابووریـبن. گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی، بەگوێـرەی هێـزی هەریەکـە لـەم گروپانـە، لـە بوارێـك یـان کۆمەڵـە بوارێـك دروسـت دەبـن. سروشـتی هەندێـك بـوار و بونیـادی کۆمەڵایەتـی جیـاوازن و کاریگـەری گـەورە لەسـەر بونیـادی دیکـە دروسـتدەکەن. بۆنموونـە، بـواری سیاسـی، کـە گۆڕانـی تێـدا دروسـتبوو، کاریگـەری لەسـەر کـۆی بوارەکانـی دیکـە دادەنـێ وەکـو ڕووخانـی یەکێتـی سـۆڤیەتی پێشـوو، ڕووخانـی ڕژێمـی پاشـایەتی لـە عێـراق و ئێـران و دروسـتبوونی هەرێمـی کوردسـتان. ئـەو زانـا پێشـەنگانەی جێدەسـتیان دیـارە لـەم تیـۆرە بریتیـن لـە کارل مارکـس، لویـس کۆسـێر و ڕالـف دۆرنـدارف.

کارل مارکس یەکێکە لەو کۆمەڵناسـانەی کـە بـە داهێنـەری تیـۆری ململانـێ دادەنرێـت. لـەم بارەیـەوە ویلس پێیوایـە "دان بەوەنـراوە کارل مارکـس بونیاتنـەری تیـۆری ململانێیـە " (Wells, ١٩٧٩: ٤٢٩). بۆچـوون و لێکدانەوەوەکانـی مارکـس سـەبارەت بـە ململانێـی کۆمەڵایەتـی لـە نێـو چینـە کۆمەڵایەتیـەکان تاکـو ئێسـتاش کاریگـەرن. ئـەو پێیوایە، گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی لـە ئەنجامـی ململانێـی نێـوان چیـن و گروپـەکان دروسـتدەبێ "سیسـتەمی کۆمەڵایەتـی بەتـەواوی دەگۆڕێـت" (Coser, ١٩٥٧: ٢٠٠). مارکـس، مێـژووی کۆمەڵگەیـەکان دابەشـی پێنـج قۆنـاغ کـردووە کـە بریتیـن لـە قۆناغـی "کۆمۆنـی سـەرەتایی، کۆیلـەداری، دەرەبەگایەتـی، سـەرمایەداری و کۆمۆنیـزم...، لـە هەریەکـە لـەم قۆناغانـە ململانـێ بـۆ بەدەسـتهێنانی بەرژەوەنـدی ئابـووری لـە نێـوان گرووپەکانـدا هەبـووە و ململانێـی کۆمەڵایەتـی و سیاسیشـی دروسـتکردووە" (Vago, ٢٠٠٣: ٥٢). هـۆکار و بنەمـای سـەرەکی ئـەم گۆڕنکاریانـەش بـەلای مارکـس بریتـی بـوون لـە گۆڕانـی ئامرازەکانـی بەرهەمهێنـان.

جێگـەی ئاماژەیـە، قۆناغـی کۆمۆنـی سـەرەتای کاتێـك گـۆڕاوە کـە ویسـتی خاوەندریەتـی و هەبوونـی بەرژەوەنـدی مـاددی لەلایـەن تـاك و گروپـەکان دروسـتبووە. قۆناغەکانـی دیکـە، بـە گوێـرەی مارکـس کاتێـك گـۆڕان کـە تـاك و گروپـەکان دوای بەرژەوەنـدی مـادی کەوتـوون. بۆنموونـە، ئـەو پێیوایـە کۆیلـەداری کاتـێ گـۆڕا کـە دەرەبـەگ دروسـتبوو، دەربەگایەتیـش کاتێـك ڕووخـا کـە سـەرمایەداری دروسـتبوو. کۆمەڵگـەی پیشەسـازی یـان مۆدێـرن کـە مارکـس چینـە کۆمەڵایەتیەکانـی ئـەم قۆناغـەی دابەشـکردووە، جەختـی لەسـەر پێگـەی ئابـووری هـەر چینێـك

کردۆتـەوە و بـە گوێـرەی پێگـە ئابووریەکەیـان پۆلێنـی کـردوون کـە بریتیـن لـە چینـی کرێـکار، مـام ناوەنـد و سـەرمایەدار. چینـی کۆمەڵایەتـی لـەلای مارکـس "نـەك تەنهـا ئـەو خەلکانـەن کـە پێگـەی ئابووریـان لـە بـازاردا هەیـە بەڵکـو ئـەو خەلکانـەن کـە چینـی کۆمەڵایەتـی ڕێکدەخـەن و وشـیاری دەکەنـەوە لـە ڕێگـەی تێکۆشـان" (Roy, ١٩٨٤: ٤٩٢).

لـە کۆمەڵگـەی مۆدێرنـدا، ئـەم چینانـە بـۆ بەرژەوەنـدی ئابـووری خۆیـان هەمیشـە لـە هەوڵـدان. لێـرەدا، مارکـس پێیوایـە چینـی سـەرمایەدار، چینەکانـی دیکـە بەکاردێنـێ بـۆ زیادکردنـی سـەرمایە. بۆیـە، ئـەو، وای دانـاوە ئابـووری بنەمـای "گۆڕانکاریـە مێژوویەکانـی سـەرجەم کۆمەڵگەیەکانـە" (Vago, ٢٠٠٣: ٥٢). لـەلای مارکـس، سـەرمایەدار کاتێـك سیسـتەمی سـەرمایەداری دروسـتکرد کـە ئامـرازی بەرهـەم هێنانـی گـۆڕی. لێـرەدا، بـە تێگەیشـتی مارکـس بەرژەوەندییـە ئابـووری و مادیـەکان هـۆکاری سـەرەکی ملمـلانێـن لـە نێـوان تـاك و گروپـەکان کـە دەرەنجامەکـەی دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتیـە.

لویـس کۆسـێر، یەکێکـی دیکەیـە لـەو زانایانـەی لـە چوارچێـوەی تیـۆری ملمـلانـێ جێدەسـتی دیـارە. لـە تیۆرەکەیـدا، کۆسـێر ملمـلانـێ بـە سـەرەکیترین ئامـرازی دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دادەنێـت. ئـەو پێیوایـە "ملمـلانـێ نەریـت و دەزگایـی نـوێ دروسـتدەکات، ئامـاژە بـۆ ئـەوە دەکات کـە مێژوونوسـە ئابووریـەکان جەختیـان لـەوە کردۆتـەوە کـە پێشـکەوتنی تەکنەلۆجیا دەرئەنجامـی ملمـلانێـی کۆمەڵـەی بازرگانـان بـووە لـە ڕێگـەی بەرزکردنـەوەی ئاسـتی مووچـە" (Coser, ١٩٥٧: ١٩٨). لـە چوارچێـوەی کۆمەڵگەیەکـدا، گروپێـك لـە خەلکەکـەی لـە ڕێگـەی دروسـتکردنی پارتـی سیاسـی، فەمانڕەوای کۆمەڵـگـە و وڵاتەکـەی دەکات. لـە هەندێـك وولاتـدا، خەڵـك، گـروپ و ڕێکخـراوی نـوێ دروسـتدەکات بـۆ ئـەوەی سیسـتەمی سیاسـی بگۆڕێـت لـە ڕێگـەی یاسـاوە و دواتـر گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دروسـتبێ. لێـرەدا، کۆسـێر پێیوایـە لـە چوارچێـوەی کۆمەڵگەیەکـدا، ملمـلانـێ "هانـدەری دروسـتکردنی یاسـایی نـوێ، نەریتـی نـوێ، و دامـەزراوەی نوێیـە" (Coser, ١٩٥٦: ١٢٨). ئـەم جـۆرە ملمـلانێیـە، کاتێـك دێتـە ئـاراوە کـە بەشـێکی زۆری دانیشـتوان لـە سیسـتەمی سیاسـی و میتـۆدی بەڕێوەبردنـی کۆمەڵـگـە نارازیـن. گروپێـك لەنـاو خەڵکـە نارازیەکـە، هەوڵـدەدات پارتێکـی سیاسـی یاخـود فشـاری مەدەنـی وەکـو خۆنیشـاندان دروسـتبکەن بـۆ ئـەوەی یاسـایەکان بگـۆڕن. لێـرەدا، کۆسـێر پێیوایـە "ملمـلانێـی کۆمەڵایەتـی بریتیـە لـە تێکۆشـانێك بـۆ بەدەسـتهێنانی بەهایـەکان، پێگـە، هێـز و سـەرچاوە دەگمەنەکانـی سـامانی وولات" (Oberschall, ١٩٧٨: ٢٩٣). کۆسـێر، لـەم چوارچێوەیـەدا پێیوایە ملمـلانـێ وەکـو پێویسـتیەکی دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی، دەبێـت شـێواز و جۆرەکـەی دیاریکراوبێـت. ئـەو پێیوایـە بـە دوو ڕێـگا ملمـلانـێ بەرهەمهێنـەرە، "یەکـەم لـە ڕێگـەی گۆڕیـن و دروسـتکردنی یاسا و دووەم داواکردنـی یاسایی نـوێ کـە دەبنـە هـۆی گەشـەکردنی دەزگا کۆمەڵایەتیـەکان" (Coser, ١٩٥٦: ١٢٧)؛ ئـەو ئەرکـەش گروپـە سیاسـیەکان لـە چوارچێـوەی ملمـلانێـدا بەرجەسـتەی دەکـەن. ملمـلانـێ بـە گوێـرەی ئـەو هـۆکاری بەهێزبوونـی گروپـی سیاسـیە کـە وایدانـاوە "کاتێـك گروپێـك لەملمـلانێـدا بـوو لەگـەل گروپەکانـی دیکـە دەبێتـە هـۆی بەهێزبـوون و زیاتـر پێکەوەلکانـی خـودی گروپەکـە" (Oberschall, ١٩٧٨: ٢٩٣). بـەم شـێوازە، دەتوانێرێـت گروپـە سیاسـیەکە بەهێزتـر بکرێـت و دواجـار دەسـەلات بگرێتـە دەسـت و گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دروسـتبکات.

لەگـەل ئـەوەی زۆربـەی زانایانـی بـواری کۆمەڵناسـی کـە دەربـارەی تیـۆری ملمـلانـێ توێژینـەوە و ڕوانگەیـان هەیـە، جەخـت لـەوە دەکەنـەوە کـە ملمـلانـێ هـۆکاری سـەرەکی گۆڕانـی کۆمەڵایەتیـە بـەڵام هەندێکیـان پۆلێنـکاری

دەکەن دەربارەی ئەوەی کە کامە تاك و کامە گروپ دەتوانن گۆڕان دروستبکەن، هەروەکو لە تیۆرەکانی کارل مارکس و لویس کۆسەردا دیارە. خاڵێکی جیاوازی نێوان بیروبۆچونی کۆسیر لەگەل مارکس ئەوەیە کە کۆسێر پارتی سیاسی فرە پێکهاتە بە هۆکارو دورستکەری گۆڕانی کۆمەڵایەتی دادەنێت لەکاتێکدا مارکس پێیوایە چینە کۆمەڵایەتیەکان دەتوانن حزبی سیاسی دروستبکەن، بەتایبەتی چینی کرێکار دەتوانێت گۆڕانی کۆمەڵایەتی دروستبکات و بەرژەوەندی سەرمایەداران لاواز بکات. خاڵێکی دیکەی جیاواز لە نێوان ئەم دوو زانایە ئەوەیە کە داینەمۆی گۆڕانی کۆمەڵایەتی لەلای مارکس بریتیە لە ئابووری بەڵام کۆسێر پێیوایە دروستکردنی حزبی سیاسی داینەمۆ و هۆکاری سەرەکی گۆڕانی کۆمەڵایەتیە.

لەپاڵ ئەمانەشدا، زانایەکی دیکە هەیە کە جێدەستی دیارە لە بەرفراوانکردنی تیۆری ململانێ کە (ڕالف دۆرندۆف)ە. ئەم کۆمەڵناسە ئەڵمانیە گرنگی زۆری داوە بە هەبوونی ململانێ و پێیوایە، "گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە هەموو ئاستێك و لە هەموو کۆمەڵگەیەکدا هەیە" (Dahrendorf, ١٩٥٩: ١٦٢). ئەم زانایە، لە تیۆر و توێژینەوەکانیدا ئەوەی سەلماندووە کە هێزی گەورەی بونیاتنانی گۆڕانی کۆمەڵایەتی بریتیە لە ململانێی کۆمەڵایەتی. ئەو پێیوایە "بەهۆی ململانێیەوەیە کە گۆڕان و گەشەسەندنی مێژوویی هاتوونەتە ئاراوە" (Dahrendorf, ١٩٥٩: ٢٠٨). لە کاتێکدا، لە کۆمەڵگەیەکدا کۆمەڵێکی زۆر لەخەڵك بارودۆخی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەیەکەیان ڕەتدەکەنەوە، دووبارە دەیانەوێت گۆڕانکاری تێدا دروستبکەن لە ڕێگەی دروستکردنی پارتی سیاسی و گۆڕینی دەسەڵاتداران کە ئەو پێیوایە "گۆڕانی بناغەیی، بریتیە لە گۆڕینی کەسەکان لە پێگەکانی دەسەڵاتدا" (Purohit and Mohan, ١٩٧٦: ٣٧٤). بە واتایەکی دیکە، شوێنگرتنەوەی ئەو پارتە سیاسیەی کە دەسەڵاتدارە و دووبارە دانانی پلان و بەرنامەی نوێ بۆ گۆڕانکاری لە کۆمەڵگەیەکدا. ئەو پێیوایە بەهۆی ململانێ و زۆرەملێییەوە هەم کۆمەڵگەیەکان و هەمیش دەزگا کۆمەڵایەتیەکانی کۆمەڵگەیەك پێکەوە دەمێنەوە و ماون نەوەك بەهۆی کۆکبوونی نێوانیان. بۆ نموونە ئەو پێیوایە "ململانێ و ناکۆکی کۆمەڵایەتی لە هەموو ئاستێك و هەموو کۆمەڵگەیەکدا هەیە" (Dahrendorf, ١٩٥٩: ١٦٢). وەکو دەرئەنجام، ئەو جەخت لەوە دەکاتەوە کە ململانێ دوو ئەنجامی هەیە یەکەمیان: "بەیەکەوە بەستنی نەخشە و پلانەکان، دووەمیان: دانانی پلان و نەخشەی دروستکردنی گۆڕان" (Purohit and Mohan, ١٩٧٦: ٣٧٣). ئەمەش کاتێك دروست دەبێت کە پارتی سیاسی بەرنامە و پلانی هەبێ بۆ گۆڕانکاری لە کۆمەڵگەکەیدا. بەم شێوازە، (دارندۆف)یش بە هەمان شێوەی کۆسێر پێیوایە پارتە سیاسیەکان دەتوانن گۆڕانکاری دروستبکەن.

٤,٣. تیۆری دەروونی_کۆمەلایەتی

تیۆری دەروونی- کۆمەڵایەتی (social-psychological theory) یەکێکی دیکەیە لەو تیۆرە گرنگانەی کە لێکدانەوەی بۆ گۆڕانی کۆمەڵایەتی کردووە. بنەمای سەرەکی ئەم تیۆرە بریتیە لە خودی کەسەکان و ئەو کار و ڕەفتارانەی ڕۆژانە ئەنجامی دەدەن. ئەم تیۆرە جەخت دەکاتەسەر پاڵنەری دەروونی کەسەکان بۆ گەشەسەندن و دروستکردنی گۆڕانی کۆمەڵایەتی. بۆیە، ئەم تیۆرە پشتدەبەستێت بە پاڵنەرە دەروونیەکانی کەسایەتی دیار، خاوەن پیشە و کەسە چالاکەکانی نێو کۆمەڵگە بۆ دروستکردنی گۆڕانی کۆمەڵایەتی. بەگوێرەی ئەم تیۆرە، هەموو ئەو کەسایەتیانەی کە خاوەن پێگە و کاریگەرن لەبوارە جیا جیایەکانی کۆمەڵایەتی، دەتوانن گۆڕانی کۆمەڵایەتی دروستبکەن. بۆنموونە، لەهەریەکە لە بواری زانستە جیاوازەکان،

ئایـن، سیاسـەت، ئابووری و بازرگانـی هتـد کۆمەڵێـك کەسـایەتی وەکـو پێشـەنگی ئـەم بوارانـە دادەنرێـن و ئـەوان دەتوانـن گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دروسـتبکەن. لـە کۆمەڵگـەی پیشەسـازی و کۆمەڵگەکانـی پێشـووش، کەسـایەتی کاریگـەر لـە کۆمەڵگەکانـدا توانیویانـە گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دروسـتبکەن. لەگـەڵ ئەمانەشـدا، ئـەم تیـۆرە پێیوایـە لەپـاڵ کەسـایەتی کاریگـەر گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی بەهـۆی چالاکـی خەڵکیـەوە ڕوودەدات، بۆیـە گۆڕینـی ڕەفتارەکانـی تـاك یارمەتیـدەری درووسـتبونی گەشـەکردنی کۆمەڵایەتیـە. زانـا و کۆمەڵناسـە دیارەکانـی ئـەم تیـۆرە بریتیـن لـە ماکس ڤێبـەر و ئێڤـرەت هیـگان.

ماکـس ڤێبـەر، کۆمەڵناسـی ئەڵمانـی پێیوایـە ڕۆڵـی کەسـایەتیەکان هـۆکاری سـەرەکی گۆڕانـی کۆمەڵایەتیـە. لـە کتێبـی (ئەخلاقـی پرۆتسـتانتی و ڕوحـی سـەرمایەداریدا) بەئاشـکرا دانـی بـەوە نـاوە کـە کەسـایەتیە ئایینیـەکان هـۆکاری بەهێزکردنـی سـەرمایەداری و دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی بـوون. لـەم کتێبەیـەدا، ئـەو پێیوایـە "سـەرمایەداری بـۆ زاڵبـوون بەسـەر ژیانـی ئابـووری دروسـتبووە" (weber, ٢٠٠١: ٢٠). لـەم بـوارەدا، بـە تایبـەت لـە دروسـتکردنی پایەکانـی سـەرمایەداری ئـەو ئامـاژە بـۆ ئـەوە دەکات ئـاکاری پیاوانـی ئایـن ناسـی پرۆتسـتانتی "پاڵنـەری بەهێزکردنـی سـەرمایەداری و هـاوکاری سـەرمایەداران بـوون بـۆ ئـەوەی سـەرمایەی زیاتـر کۆبکەنـەوە" Browne, ٢٠١٥: ٦٢)(. لـەو سـەردەمەدا، پیاوانـی ئایینـی لـە ڕێگـەی هانـدان و بەکارهێنانـی دەقـی ئایینـی هـۆکاری گـەورە و هـاوکاری سـەرمایەدارن بـوون بـۆ ئـەوەی سیسـتەمی سـەرمایەداری بەهێـز و فراوانتر بێـت کـە بنەمـای ئـەم سیسـتەمە قازانـج و سـەرمایەیە. لـەلای ماکـس ڤێبـەر سـەرمایەداری بریتیـە لـە "هۆشـیاری و گەشـەکردنی هۆشـیاری نـوێ لـە کۆمەڵگـەی پیشەسـازیدا" (Roy, ١٩٨٤: ٤٨٩). بۆیـە ئـەو ئامـاژەی بـەوەداوە سـەرمایەداری نـەك تەنهـا کۆمەڵگەیـەك بەڵکـو زۆربـەی کۆمەڵگەیەکانـی گرتـەوە ئەمـەش بەهـۆی کاریگـەری و ویسـتی فراوانخـوازی سـەرمایەداران و هۆشـیاریە نوێیەکـەوە بـوو بـە پاڵپشـتی پیاوانـی ئایینـی. لـەم چوارچێوەیـەدا، ئـەو پێیوایـە "کالڤینیـزم (لقـی ریفۆرمخـوازی پرۆتسـتانت) لـە مێـژوودا، یەکێـك بـوو لـە قوتابخانـەی پـەروەردەی ڕوحـی سـەرمایەداری" (weber, ٢٠٠١: ١٤٨). لەگـەڵ ئەمەشـدا، سـەرەڕایی ئـەوەی سـەرمایەداری وەکـو ویسـت و هۆشـیاریەکی نوێـی کۆمەڵگـە بـوو بـەڵام ڤێبـەر دانـی بەوەدانابـوو کـە "سـەرمایەداری بەبـێ هێـزی کار نـە گەشـەی دەکـرد و نـە بڵاویـش دەبویـەوە" (Roy, ١٩٨٤: ٤٨٩).

ئێڤریـت هیـگان، یەکێکی دیکەیـە لـەو زانایانـەی کـە لەچوارچێوەی ئـەم تیـۆرەدا توێژینـەوە و لێکدانـەوەی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی کـردووە بـە هـۆی ڕۆڵـی کەسایەتیەکان و پێگـەی تـاك لـە ئابووریـدا. جیـاواز لـە ماکس ڤێبـەر، هیـگان پێیوایـە لـە کۆمەڵگـەی پیشەسـازیدا، زانسـت و کەسـایەتیە ئەکادیمیـەکان کاریگـەرن لـە دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی. هەرچەنـدە، ئـەو پێیوایـە تەنهـا کەسـایەتی ئەکادیمـی بـەس نیـە بـۆ ئـەوەی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دروسـتبێ چونکـە پێیوایە، "پـەروەردە گرنگـە بـۆ تاکـەکان بـەڵام تـاك ناکاتـە داهێنـەر بەڵکـو ڕێـگا، ئامـراز وزانیـاری پێدەبەخشـێ بـۆ ئـەوەی داهێنـان بـکات" (Hagen,١٩٦٦: ١١٣). کەواتـە، ئـەو پێیوایـە کۆمەڵگـەی نـوێ بەرهەمـی کەسـە داهێنەرەکانـە. بۆنموونـە، هیـگان گرنگـی بـەوە داوە کـە ڕۆڵـی کەسـایەتیە داهێنـەرەکان لـە سـەرجەم بوارەکانـدا لەکۆمەڵگەیـی پیشەسـازیدا دیـارە وەکـو داهێنانـی لـە بـواری تەکنەلۆجیـا، هۆکارەکانـی گواسـتنەوە و گەیانـدن، پـەروەردە، کەرەسـتەکانی نـاو مـاڵ و ئامرازەکانـی سـەربازی. لەگـەڵ ئەمانەشـدا، هیـگان جەخـت لەوەدەکاتـەوە کـە پەیوەنـدی نێـوان کەسـایەتیە داهێنـەرەکان و بونیـادە کۆمەڵایەتیـەکان گرنگـە و داهێنانـەکان

دەتوانـن گـۆڕان لـە بونیـادە کۆمەڵایەتیەکانـدا بکـەن.

جیـا لـە زانسـتی و کەسـایەتیە ئەکادیمـی و داهێنـەرەکان، هیـگان، پێیوایـە ئابـووری و پێگـەی تـاك لـە بـازاردا هۆکارێکـی تـری سـەرەکی گۆڕانـی کۆمەڵایەتیـن. ئـەو پێیوایە، پەیوەنـدی هەیـە لـە نێوان پێگـەی تـاك لـە بـازاردا و گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی. بـۆ نموونـە، ئـەو جەخـت لـەوە دەکاتـەوە "گـۆڕان کاتێـك دروسـتدەبێت کـە ڕۆڵـی ئابـووری تـاك دەگـۆڕێـت" (Hagen,١٩٦٦: ٨٤). ئەمـە وادەکات تـاك خاوەنـی سـەرمایە و پـلان بـێ بـۆ گەشـە پێدانـی بـواری ئابـووری لـە کۆمەڵگـەدا چونکـە پێیوایـە گۆڕانـی ڕۆڵـی ئابـووری تـاك "ئەگـەر بـۆ زیادکردنـی داهـات یـان هـەر مەبەسـتێکی دیکـە بێـت دەبێتـە هـۆی گەشـەی ئابـووری" (Hagen,١٩٦٦: ٨٤). لـە چوارچێـوەی ئـەم تیـۆرەدا، ئـەو بۆچوونـەی هیـگان لـە ڤیبـەر جیادەکاتـەوە بریتیـە لـە گرنگـی ڕۆڵـی تـاك لـە ئابووریـدا بـەڵام ڤیبـەر پێیوایە سـەرمایەداری هـۆکاری گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی بـوو کـە پیاوانـی ئایینـی پاڵپشـتیان دەکـرد. زیاتـر لەمانـەش، لـەلای هیـگان کەسـە داهێنـەرەکان هـۆکاری گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی بـوون نـەوەك کەسـایەتی ئایینـی ئـەوەی کـە ڤیبـەر بانگەشـەی بـۆ دەکـرد.

٥,٣. تیۆری بازنەیی

ئـەم تیـۆرە، لێکدانـەوە و شـیکردنەوەی بـۆ گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی کـردووە. لەلایـەك لێکدانـەوە بـۆ گۆڕانـی کۆمەڵگەیـەکان دەکات لـە قۆناخێـك بـۆ قۆناخێکـی تـر، لایەیەکـی تـر شـیکردنەوە بـۆ دروسـتبوونی قۆناغەکانـی شارسـتانیەتەکانی مـرۆڤ دەکات. گرنگتریـن بنەمـای ئـەم تیـۆرە بریتیـە لـە گۆڕانـی کۆمەڵگەیـەکان بەشـێوەی بازنـەی کـە خـۆی لـە بـوون، پێگەیشـتن و لەناوچـوون دەبینێتـەوە وەکـو سـووری ژیانـی زینـدەوەران. لـە کاتێکـدا کـە ئەگـەر سـووری بازنـەی ژیانـی کۆمەڵگەیـەکان کۆتـای هـات دووبـارە بـەم شـێوە بازنەییـە دەسـتپێدەکاتەوە. بەگوێـرەی باردیـس، ئـەم تیـۆرە وایدادەنـێ کۆمەڵگـە وەکـو "ئۆرگانـی بایەلۆجـی وایـە کـە دورسـت دەبـێ و پێـدەگات و لاواز دەبـێ و دەمـرێ و بـەم شـێوە بازنەییـە دووبـارە دەسـتپێدەکاتەوە" (Bardis, ١٩٥٩: ٢٨٧). هەرچەنـدە هەندێـك لـەو زانـا کۆمەڵناسـانەی ئـەم بـوارە پێیـان وایـە کـە ژیانـی کۆمەڵگەیـەکان نامرێـت و لەناوناچێـت بەڵکـو دووچـاری بەهێـزی و لاوازی دەبیتـەوە بەشـێوەی بازنەیـی. گرنگتریـن ئـەو زانایانـەی کـە ڕۆڵـی سـەرەکیان لـەم تیـۆرەدا هەیـە بریتیـن لـە هەریەکـە لـە ئۆسـوالد سـپینگلەر، ئەرنۆلـد تاینبی، پیتریـم سـۆرۆکن و ڤیلفریتـۆ پاریتـۆ. ئۆسـوالد سـپینگلەر، کۆمەڵناسـێکی ئەڵمانیـە، ڕۆڵێکـی بەرچـاوی لـە دروسـتکردن و گەشـەپێدانی ئـەم تیـۆرەدا هەیـە. ئـەو سـووری ژیانـی هەریەکـە لـە کۆمەڵـگـە و شارسـتانیەتەکانی مـرۆڤ وەکـو ئەندامـی بایۆلۆژیـی دانـاوە کـە بەشـێوەی بازنـەی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی بەسـەر دادێـت. بـە گوێـرەی سـپینگلەر، بەشـێوەیەکی گشـتی "هەمـوو شـتێك زینـدووە و بـە سـووری ژیانـی ئۆرگانـی تێدەپەڕێـت و چەنـد قۆناغێکـە وەکـو لەدایکبـوون، گەشـەکردن، کامڵبـوون، لاوازبـوون و لەناوچـوون" (Frye, ١٩٧٤: ٢). لـەم چوارچێوەیـەدا، سـپلینگەر نکۆڵـی لـەوە نـاکات کـە گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی هەیـە بـەڵام بـێ کۆتـا نیـە و دەگەڕێتـەوە خالـی یەکـەم و دووبـارە دەسـتپێدەکاتەوە. سـپینگلەر پێیوایـە لـە مێـژووی جیهانـدا هەشـت شارسـتانی سـەربەخۆ و پتـەو هەبـوون وەکـو شارسـتانی مسریـەکان، میزۆپۆتامیـا، هینـدی، سینی، کلاسیکی، عەرەبی، مایان و ڕۆژئاوا. هەمـوو ئەمانە سـەرەتا بـە قۆناغـی ڕەسەنپەرسـتی (primitivism) دەسـتیان پێکـردووە دواتـر پێگەیشـتوون و بـوون بـە شارسـتانی پێگەیشـتوو

(Bardis, ١٩٥٩). سەرەتای دروستبوونی ئەم شارستانیانە بەوە دەستپێکردووە کە شانازی و گرنگیەکی زۆریان بە ڕەسەنایەتی کۆمەڵگەی خۆیان داوە بەڵام دوای کامڵبوون بەرەو لاوازی و لەناوچوون هاتوون. لەگەل دروستبوون و کامڵبوونی ئەم شارستانیانە سپلینگەر پێیوایە ئەم شارستانیەتانە کۆنترۆڵکراون لە "ڕێگەی شەڕ، ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی سیفەتی ئەندامی بایۆلۆجی وەرگرن وەکو زیندەوەران کە چۆن لەدایك دەبن و دەمرن؛ بەهەمان شێوە، ئەمانەو کۆمەڵگەیەکانیش وەکو ئۆرگانی بایەلۆجی وایە لە دایك دەبێ، پێدەگات، لاواز دەبێ و دەمرێ و بەم شێوە بازنەییە دووبارە دەستپێدەکاتەوە" (Bardis, ١٩٥٩: ٢٨٧). لەگەل ئەمەشدا، ئەو دانی بەوەداناوە کە "هەموو کولتورێك شارستانیەتێکی تایبەت بە خۆیی هەیە" (Spengler, ١٩٢٧: ٣١).

ئەرنۆلد تۆینبی کە زانایەکی بەریتانیە هەر لە چوارچێوەی ئەم تیۆرەدا جێدەستی دیارە پێیوایە کە شارستانیەتەکان لەناو ناچن وەکو سپلینگەر بانگەشەی بۆدەکرد. ئەو پێیوایە شارستانیەکان، وەکو ئەندامی بایۆلۆژی نین و لەناوناچن بەڵکو بەرهەمی ویست و خواستی مرۆڤەکانن. بە گوێرەی تۆینبی کۆمەڵگەیەکان بە کۆمەڵێك لە گۆڕانکاریدا دەڕۆن تاوەکو دورستکردنی شارستانیەتەکان. ئەم هەوڵەی مرۆڤ، بە لەناوچوون کۆتایی نایەت بەڵکو تەنها سەردەم و شێوازەکەی دەگۆڕێت و لەسەر بنەمایەکانی ئەم شارستانیەتە گۆڕانکاری دەکرێت و شتی نوێی لێ دروستدەبێ. لە درێژەی بۆچوونەکانیدا، تۆینبی وایداناوە گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە نێوان دوو دیاردە دروستدەبێ و پێدەگات بەم شێوەیە: "گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە سەر بنەمای کارلێکی نێوان دوو دیاردە ڕوودەدات، یەکەمیان کە ناوی ناوە بەرەنگاری (challenge)، دووەمیان ناوەی ناوە وەڵامدانەوە (response) " (Bardis, ١٩٥٩:٢٨٨). بۆ نموونە، کاتێك مرۆڤ ویستوویەتی پەرە بە بوارێك یاخود سیستەمێکی دیاری کراوە بدات، هەوڵیداوە لە ڕێگەی تێکۆشانێکی دورودرێژ ئەمە بەرجەستە بکات یاخود لە ڕێگەی ململانێ و تێکۆشانی وەڵامی هەبێ بۆ ئەو پێشکەوتنانەی کە کۆمەڵگەیەکانی دیکە بەخۆیانەوە بینیەوە.

هەر لە چوارچێوەی ئەم تیۆرەدا، کۆمەڵناسێکی ڕووسی بە ناوی پیتریم سۆرۆکن هەیە. ئەو پێیوایە، گۆڕان لە کۆمەڵگەکاندا بەشێوەی بازنەی ڕوودەدەت. پێچەوانەی سپلینگەر، سۆرۆکن جیاوازی کردۆتە نێوان سیستەمی کۆمەڵایەتی و سیستەمی ئەندامی بایۆلۆجی کە پێیوایە لەیەك ناچن و جیاوازن. سۆرۆکن ئاماژەی بەوەداوە، لەبەرئەوەی "جیاوازی لە نێوان سیستەمی کۆمەڵایەتی-کولتوری و سیستەمی بایۆلۆجی هەیە، بۆیە شارستانیەکان، وەکو ئەندامی بایۆلۆجی یەکگرتوونین هاوشێوەی زیندەوەر کە لەناوبچن بەلکو بە شێوەی بازنەی گەشەدەکەن" (Richard, ١٩٧٧: ٩٤). لەگەل ئەمانەشدا، بە گوێرەی سۆرۆکن "هۆکاری گۆڕانی هەر سیستەمێکی سۆسیۆ-کولتوری لە نێوخۆیەتی" (Sorokin, ١٩٧٠: ٦٤٥). بە واتایەکی دیکە، هێزی دەرەوە ناتوانێ بە تەنها گۆڕانکاری بەبێ ویستی ناوخۆیی دروستبکات. لە بارەی گۆڕانی بازنەییەوە، سۆرۆکن، پێیوایە ژیانی کۆمەڵگەیەکان بە شێوەی بازنەییەو هەر خولانەوەیەکی بازنەییش سێ قۆناغی هەیە کە بریتین لە: قۆناغی هزری (ideational)، کە هەریەکە لە ئایین، ڕێورەسمی ئایینی، تاکپەرستی و ڕوحانیەت بەسەریدا زاڵن. قۆناغی نموونەی (idealistic)، کە قۆناغێکی ڕاگوزەرە وتێکەلە لە دوو سەردەمی جیا و بەبێ ئەوەی جەخت لەسەر بوونی یەك خوای تاك و تەنیا بکرێت. قۆناغی سێیەمش قۆناغی هەستیە (sensate). بەم شێوەیە، دوای قۆناغی سێیەم کۆمەڵگە دووبارە دەست بە گۆڕان دەکاتەوە لە قۆناغی یەکەم بۆ سێیەم. ئەو نایشارێتەوە کە لە ماوەی ئەم قۆناغانەدا، کۆمەڵگەیەکان، بە زنجیرەیەك لە بەهێزبوون و لاوازبوندا دەڕۆن

تاکو سووری بازنەیەکە تەواو دەبێت (Goodwin, ٢٠٠٩). لەپاڵ ئەمانەشدا، ئەو پێیوایە "هەر سیستەمێکی سۆسیۆ-کولتوری کە بە شێوەیەکی بۆماوەی دەگۆڕێت، کۆمەڵێك لە دەرئەنجامی بۆماوەی لەگەل خۆی دەهێنێ، دواجار گۆڕانەکە هەموو سیستەمەکە دەگرێتەوە" (Sorokin, ١٩٧٠: ٦٤٥).

لەگەل ئەمانەشدا، ئەم کۆمەڵناسە، جیاواز لە هەریەکە لە ئۆسوالد سپینگلەر و ئەرنۆلد تاینبی، پێیوایە لە ڕێگەی گۆڕانی سیستەمەکان گۆڕانی کۆمەڵایەتی ڕوودەدات. ئەو لە نوسینەکانیدا، ئاماژەی بەوەداوە کە سیستەمەکان بە هۆی دوو هۆکار لە دوو کاتی جیاوازدا دەگۆڕێن، یەکەمیان، "لە نێوان ئەو کاتانەی مرۆڤ گرنگی بە بەرژەوەندی گشتی دەدات کە ناوی ناوە هزری ((Ideational، و دووەمیان، ئەو کاتانەی کە تاك بیر لە خۆشگوزەرانی خۆی دەکاتەوە کە ناوی ناوە هەستی (sensate) " (Goodwin, ٢٠٠٩: ٨). لە هەردووك لەم کاتانەدا، مرۆڤ لە هەوڵ و تێکۆشاندایە بۆ گەیشتن بەم ئامانجانە. لەکاتێکدا، بەهۆی ئەم چالاکیانەوە گۆڕان لەکۆمەڵگەکاندا ڕوودەدات. لەم بارەیەوە، سۆرۆکن، ئاماژە بە نموونەیەك دەکات بۆ ئەم جۆرە گۆڕانە بازنەیانە کە پێیوابوو "ئەوروپا لە سەدەکانی ناوەراستدا، لە گۆڕانی هزری بەرەو هەستی ڕۆیشتن و دووبارە گەرانەوە گۆڕانکاری هزری" (Goodwin, ٢٠٠٩: ٨). بەم شێوەیە، هەم کۆمەڵگە و هەمیش شارستانیەتیەکان لە گۆڕانی بازنەی بەردەوام دەبن.

ڤیلفریتۆ پاریتۆ، کە کۆمەڵناسێکی ئیتالیە، لەم بوارەدا ڕۆڵێکی دیاری هەیە. ئەو پێیوایە کە کۆمەڵگە بە شێوەی بازنەی لە گۆڕاندایە. جیاواز لە زانایەکانی دیکە، پاریتۆ ئاماژەی بە هەبوونی باڵانس کردووە لەکاتی گۆڕانی بازنەیدا. پاریتۆ پێیوایە، بۆ ئەوەی کۆمەڵگە بگۆڕێت و لە گۆڕانکاری بەردەوامبێ پێویستە هاوسەنگی هەبێ لە نێوان سیستەمە کۆمەڵایەتیەکاندا، بۆیە ئەو وایداناوە "گەشەی بازنەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی لەسەر بنەمای هاوسەنگیە" (Powers and Hanneman, ١٩٨٣: ٥٩). ئەرکی ئەم هاوسەنگیە گرنگیدانە بە بەردەوامیەتی گۆڕانی کۆمەڵایەتی بە شێوەی بازنەیی. پاریتۆ ئاماژەی بەوەداوە کە کۆمەڵگە بریتیە لە سیستەمی کۆمەڵایەتی کە "دەکەوێتە ژێر کاریگەری سیستەمی سیاسی و سیستەمی بیروباوەڕ، سوڕی ژیانی بازنەی ئەم سیستەمە کۆمەڵایەتیە بەهۆی بالانسی ناوخۆیان بەردەوام دەبێ" (Powers and Hanneman, ١٩٨٣: ٦٠). لەگەل ئەمانەشدا، پاریتۆ، پێیوایە سیستەمەکانی نێو کۆمەڵگەیەك هەمیشە کاریگەریان هەیە لەسەر یەکتر بۆ گۆڕانی بازنەی. بۆ نموونە گۆڕان لە سیستەمی ئابووری کاریگەری دەکاتە سەر سیستەمی سیاسی و بەیەکەوە دەگۆڕێن.

٤. دەرئەنجامەکانی توێژینەوە

بە گوێرەی تیۆری گەشەسەندن، گۆڕانی کۆمەڵایەتی بە شێوەی قۆناغ دوای قۆناغ ڕوودەدات. لەم بارەیەوە، ئەو کۆمەڵناسانەی دەچنە چوارچێوەی ئەم تیۆرە، پێیان وایە کۆمەڵگەکان بە تێپەربوونی کات دەگۆڕێن و سەردەم و قۆناغی نوێ دروستدەبن. ئۆگست کۆنت پێیوایە، کۆمەڵگە بەسێ قۆناخدا تێدەپەڕێت، ئەمانەش بریتین لە قۆناغی ئایینی و میتافیزیکی و ئەرێنی یان زانستی. لە بەرامبەردا، مۆرگان پێیوایە، ئەو دەزگا و شتانەی لە قۆناغی دڕندەیی بۆ قۆناغی شارستانی گۆڕانکاریان بەسەرداهاتووە بریتین لە ژیان، حکومەت، زمان، خێزان، ئایین، شێوازی خانووبەرە و تەلارسازی بینایە. بەڵام سپێنسەر وای داناوە گۆڕانی کۆمەڵایەتی لە

بونیـادە کۆمەڵایەتیـەکان ڕوودەدات و کۆمەڵگـە بـە سـێ قۆناغـدا تێپەڕیـەوە لەوانـە، هەبوونـی هێـزی سـەربازی درندە، قۆناغـی نیمچـە بەربـەری پیشەسـازی و قۆناغـی پیشەسـازی مۆدێـرن. هەرچـی هێـنری سـانت سـیمۆن ئامـاژەی بـەوە کـردووە بەشـێوازێکی سروشـتی مێـژووی مـرۆڤ و کۆمەڵگـەکان لـە گـۆڕان دان و ناوەسـتێ کـە ئەمـەش ویسـتی مرۆڤایەتیـە بـۆ گۆڕانـکاری. ئـەم تیـۆرە ئامـاژەی بـە ڕۆڵـی پسـپۆڕ و جەنگـەکان نەکـردووە و پشتگوێیخسـتووە لـە دروسـتکردنی گـۆڕان بـە شـێوەی قۆنـاغ دوای قۆنـاغ.

ڕوانگـەی تیـۆری ئەرکگەراییـە، پێیوایـە بەشـەکانی کۆمەڵگـە بـە هاوسـەنگی لەگـەل یەکـتر دەگۆڕێـن. بـە شـێوەیەك ئەگـەر لەهـەر سیسـتەمێکی کۆمەڵایەتیـدا گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی ڕوویـدا کاریگـەری دەکاتـە سـەر سیسـتەمەکانی دیکە و گۆڕانی کۆمەڵایەتـی ڕوودەدات. لـە چوارچێـوەی ئـەم تیـۆرە، دۆرکهایم پێیوایـە دابەشبوونی کار، دابەشـبوونی کۆمەڵایەتـی لێکەوتـەوە و گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دروسـت کـرد چونکـە بـووە هـۆی زیادبوونـی پسـپۆڕی و ئامرازەکانـی بەرهەمهێنـان کـە دواجـار بەرهەمـی کالا و کەرەسـتەکان ئاسـتەکەی بەرزبـووەوە. بـەڵام تالکـۆد پارسـۆنس وای دانـاوە وورده سیسـتەمەکانی نێـو کۆمەلـگا بـە هاوسـەنگی گەشـەدەکەن و گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دێنـە ئـاراوە. ئـەم تیـۆرە کاریگـەری داگیـرکاری و پێشـکەوتنە تەکنەلۆژیەکانـی پشتگوێخسـتووە لـە دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی.

لـە تیـۆری ململانێـدا، هەبوونـی ململانێـی گرنگیەکـی تایبەتـی هەیـە بـۆ کۆمەڵگـەکان و تاکـە ئامـرازی دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتیـە. مارکـس پێیوایـە، هەمیشـە ململانـێ لـە نێـوان چینـە کۆمەڵایەتیەکانـدا هەیـە و ئابـووری بنەمـای گۆڕانکاریـە مێژوویەکانـی سـەرجەم کۆمەڵگەکانـە. لـە بەرامبـەردا، لویـس کۆسـێر ململانـێ بـە سـەرەکیترین ئامـرازی دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دادەنێـت و پێیوایـە ململانـێ، نەریـت و دەزگایـی نـوێ دروسـتدەکات. بـەڵام ڕالـف دۆرنـدارف پێیوایـە گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی لـە هەمـوو ئاسـتێك و لـە هەمـوو کۆمەڵگەیەکـدا هەیـە و بەهـۆی ململانـێ گەشەسـەندنی مێژوویـی هاتوونەتـە ئـاراوە. بـە شـێوەیەکی گشـتی ئـەم تیـۆرە زۆربـەی لایەنەکانـی دیکـەی وەکـو داهێنـان، پێشـکەوتنە تەکنەلۆژیـەکان و زانسـتی پشتگوێخسـتووە لـە دروسـتکردنی گۆڕانی کۆمەڵایەتـی بەلکو جەخـت لەسـەر ململانێـی نێوان چیـن و پارتـە سیاسـەکان دەکاتـەوە لـە دروسـتکردنی گـۆڕان لـە کۆمەلگـەدا.

بنەمـای تیـۆری دەروونی-کۆمەڵایەتـی بریتیـە لـە تـاك و کەسـایەتیەکان. ئـەم تیـۆرە پێیوایـە، کەسـایەتیەکان دەتوانـن لـە بوارەکانیـان سـەرکەوتووبن و گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی دروسـتبکەن. لـە چوارچێـوەی ئـەم تیـۆرە، ماکس ڤێبـەر پێیوایـە ڕۆڵـی کەسـایەتیەکان هـۆکاری سـەرەکی گۆڕانـی کۆمەڵایەتیـە. لـە نێـو کەسـایەتیەکاندا، ڤێبـەر وای دانـاوە کەسـایەتیە ئایینیـەکان هـۆکاری بەهێزکردنـی سـەرمایەداری و دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی بـوون. لـە بەرامبـەردا هیـگان پێیوایـە کەسـایەتیە داهێنـەرەکان ڕۆڵیـان لـە دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی لـە سـەرجەم بوارەکانـدا هەیـە. ئـەم ڕۆڵـی گروپـی سیاسـی و دامەزراوەکانـی دەوڵەتـی لـە دروسـتکردنی گۆڕانـی کۆمەڵایەتیـدا پشتگوێخسـتووە.

لـە کۆتایشـدا، تیـۆری بازنـەی وای دانـاوە کـە گۆڕانـی کۆمەڵایەتـی بەشـێوەی بازنـەی ڕوودەدات وەکـو زینـدەوەران کـە قۆناغـی بـوون و کامڵبـوون و مردنیـان هەیـە. هەرچەنـدە، بەشـێك لـە زانایانـی ئـەم تیـۆرە، پێیـان وانیـە کۆمەڵگـە و شارستانیەتیەکان لەناوبچـن بەڵکـو سـووری ژیانیـان بەهەمـان قۆناغـدا دەڕواتـەوە. بـە گوێـرەی سـپینگلەر، هەمـوو

شتێك زیندووە و بە سووری ژیانی ئۆرگانی تێدەپەڕێت و چەند قۆناغێکە وەکو لەدایکبوون، گەشەکردن، کامڵبوون، لاوازبوون و لەناوچوون. بەڵام ئەرنۆلد تۆینبی پێیوایە شارستانیەکان، وەکو ئەندامی بایۆلۆژی نین و لەناوناچن بەڵکو بەرهەمی ویست و خواستی مرۆڤەکانن بەڵکو تەنها سەردەم و شێوازەکەی دەگۆڕێت و لەسەر بنەمایەکانی ئەم شارستانیەتە گۆڕانکاری دەکرێت و شتی نوێی لێ دروستدەبێ. هەرچی (سۆرۆکن) ه پێیوایە شارستانیەکان، وەکو ئەندامی بایۆلۆجی یەکگرتوونین هاوشێوەی زیندەوەر کە لەناوبچن بەڵکو بە شێوەی بازنەی گەشەدەکەن. بەڵام ڤیلفریتۆ پاریتۆ پێیوایە گەشەی بازنەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی لەسەر بنەمای هاوسەنگیە، بەبێ هاوسەنگی گۆڕان ڕوونادات. ئەوەی لەم تیۆرەدا پشتگوێ خراوە ڕۆڵی داهێنان و پێشکەوتنە زانستیەکانە چونکە دوای دروستبوونی هەر داهێنانێك، کۆمەڵگە ناگەڕێتەوە قۆناغی پێش داهێنانەکە.

Understanding Social Change from the Sociological Theory Perspectives: An Analytical Theory Research

Abstract

Understanding social Change is main issue in sociology. This is because, first, from the time of French sociologist Augeste Comte who made efforts to build sociology, the research on social change has begun, second, the social change happens in every society. in their past researches, the sociologists have tried to focus on the reasons of changing society, some of them believed changes happen because of political parties, culture, environment, human action, technology and wars. this research focuses on five sociological theory perspectives on social change like the theory of evolution, functionalism, conflict, social psychology and cycle theory. During the analyzing the theories, the researcher tries to distinguish the key sociologists who had the big influences in this field of study. beside of the analyzing the theories, this research specify the main factors of social change then draw the conclusions

سەرچاوەکان

Browne, C. (2015). Change is Central to Sociology in Bammer, G. (Eds). Change!: Combining Analytic Approaches with Street Wisdom Book. Australia: ANU Press.
Bardis, P. D. (1959). Theories of social change. The Indian Journal of Political Science, 20 (4), pp. 283-290.
Coser, L. A. (1956). The Functions of Social Conflict. New York: The Macmillan Company.
Coser, L. A. (1957). Social Conflict and the Theory of Social Change. The British Journal of Sociology, 8 (3), pp. 197-207.
Comte, A. (2009). The Positive Philosophy, V 2 .Cambridge: Cambridge University Press.
Dahrendorf, R. (1959). Class and Class Conflict in Industrial Society. California: Stanford University Press.
Durkheim, E. (1960). the division of labor in society 4th ed. New York: The Macmillan Company.
Frye, N. (1974). «The Decline of the West» by Oswald Spengler. journal of Daedalus. 103 (1), pp. 1-13.
Giddens, A. (2009). Sociology 6th . Cambridge: Polity Press.
Goodwin, R. (2009). Changing Relations: Achieving Intimacy in a Time of Social Transition. Cambridge: Cambridge University Press.
Hagen, E. E. (1966). Wealth and the Economy. Michigan: foundation for research on human behavior.
Joseph, J. (2005). Social Theory: Conflict, Cohesion and Consent. Edinburgh: Edinburgh University Press.
Kenneth, E. (1963). Evolution, Function, and Change, American Sociological Review, 28 (2), pp. 229-237.
Morgan, L. H. (1877). Ancient society. Chicago: Charles H. Kerr ft Company.
Morariu, C. N. and and Ignat, M. D. (2011). Social-Economic theoretical connections: theories of social change, Journal of social economy, 1 (1).
Oberschall, A. (1978). Theories of Social Conflict. Journal of Annual Review of Sociology, 4 (2), pp. 291-315.
Powers, C. H., and Hanneman, R. A. (1983). Pareto›s Theory of Social and Economic Cycles: A Formal Model and Simulation. journal of Sociological Theory, 1 (12), pp. 59-89.
Purohit, S. R., and Mohan, R. P. (1976). Selected perspectives of modern theories of social Change. International Review of Modern Sociology, 6 (2), pp. 371-384.
Perrin, R. G. (1973). The Functionalist Theory of Change. Journal of The Pacific Sociological Review, 16 (1), pp. 47-60.
Rae, D. M. (1968). Utilitarian Ethics and Social Change. Journal of Ethics, 78 (3), pp. 188-198.
Roy, W. G. (1984). Class Conflict and Social Change in Historical Perspective. Journal of Annual Review of Sociology, 10 (3), pp. 483-503.
Richard, M. P. (1977). Sorokin and Social Change. journal of Social Science, 52 (2), pp. 94-98.
Sorokin, P. (1970). Social & Cultural dynamics: A Study of Change in Major Systems of Art,

Truth, Ethics, Lau and Social Relationships 2ed ed. Boston: Porter Sargent Publisher.
Spengler, O. (1927). The decline of the West: Form And Actuality 6th ed. New York: Alfred A. Knopf company.
Spencer, H. (2009). First Principles. Cambridge: Cambridge University Press.
Sabet, A. (1996). Religion, Politics and Social Change: A Theoretical Framework. Journal of religion, State & Society, 24 (2/3).
Turner, B.S. (eds) (2006).The Cambridge Dictionary of Sociology. Cambridge: Cambridge University Press.
Vago, S. (2003). Social change 5th ed. New Jersey: Pearson Education.
Weber, M. (2001). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. London: Routledge Company.
Wells, A. (1979). Conflict Theory and Functionalism: Introductory Sociology Textbooks. Journal of Teaching Sociology, 6 (4), pp. 429-437.